

Knihovna univ. prof.
Dr. KARLA LÁŠTOVKY

11-C-205

ČTENÍ O ÚSTAVNÍCH DĚJINÁCH SLOVENSKÝCH

NAPSAL

KAMIL KROFTA

SEMINÁRNÍ

Hist.-práv.



KNIHOVNA

oddělení

V PRAZE

Nákladem Klubu Historického, Praha-I., Klementinum

1924

Připomenutí.

Brzy po převratu byl jsem vyzván správou pražského Učení pro vědy politické, abych v kursu pořádaném v zimě 1918—1919 četl o ústavním vývoji Slovenska jakožto předměť zvlášť naléhavě potřebném. Ač jsem byl jinak zaměstnán (v prosinci 1918 byl jsem povolán do ministerstva školství, ale při tom přednášel jsem do velikonoce 1919 na universitě), sestavil jsem si, užívaje za základ svých universitních čtení o uherských dějinách ústavních, na rychlo šest přednášek, které jsem pak v březnu 1919 přednesl. Měl jsem v úmyslu propracovati tyto přednášky důkladněji a vydati je tiskem. Ale nové mé povolání, vědecké práci zhora nepříznivé, zmařilo tento úmysl. Teprve pozvání, abych přednášel na filosofické fakultě naší nejmladší university Komenského v Bratislavě, přimělo mne vrátit se k přednáškám sestaveným r. 1919. Přehlédnuv a doplniv je poněkud, přednesl jsem je v Bratislavě 8., 11. a 15. května t. r. Zájem, s kterým se tam potkaly, povzbudil mne, abych je přece vydal tiskem. Za tím účelem jsem je místy dost pronikavě přepracoval, místy opravil a rozšířil podle odborných prací vyšlých po roce 1918. Tak vznikla tato knížka. Odevzdávám ji veřejnosti s vědomím, že má mnoho mezer a nedostatků, zaviněných jednak nedostatečností literatury, již jsem mohl užívat, jednak tím, že mi nebylo možno věnovati této práci tolik času a péče, jak bych si byl přál. Myslím, že i tak může přispěti k lepšímu poznání slovenské minulosti, jehož je svrchovaně potřebí jak nám, tak i našim slovenským bratřím. A chtěl bych, aby pokrokem našich vědomostí o dějinách slovenských co nejdříve zastarala.

Koupi od	
Darem od	<i>Fr. Bartolomej</i>
V	_____ za Kčs
Inv. čís:	<i>34.923</i>
Titul	



Připisuji tento spisek *Jozefu Škultétymu*, jenž vroucí, celým životem osvědčené vlastenectví slovenské tak krásně spojuje s upřímnou oddaností k našemu společnému státu a s bratrskou láskou k Čechům.

Ve Vídni, v květnu 1923.

KAMIL KROFTA.

Úvod.

Vykládati o dějinách Slovenska je úkol svrchovaně nešdnadný, neboť Slovensko v minulosti bohužel nemohlo žiti samostatným životem dějinným, nemohlo vytvořiti své vlastní dějiny. Na úsvitě historie jeví se nám sice Slovensko samostatnou zemí, která se potom na čas stává součástí říše velkomoravské. Ale po pádu této říše Slovensko se dostává v oblast moci maďarské a za nedlouho splývá se státem Maďary založeným v jediný celek tak, že jeho život politický, hospodářský, společenský a ústavní je nerozlučně spjat s dějinami uherskými.

Skoro celé tisíciletí Slovensko je přímou a nerozlučnou součástí Uher. Jeho svazek s říší uherskou je mnohem těsnější než svazek vedlejších zemí koruny České, Moravy a Slezska, s jejím jádrem, královstvím českým. Morava měla sice obyvatelstvo stejného původu a řeči, stejné kulturní a sociální úroveň jako Čechy, ale přes to si zachovala po všechen čas proti mateřské zemi znamenitou samostatnost ústavní a správní. Morava vždy byla vedle Čech zemí samostatnou. V starší době mívala své vlastní vladaře, podřízené sice většinou svrchovanosti českého knížete, ale přes to dosti samostatně vládnoucí. A také v době, kdy nevládl tam zvláštní markrabě, měla Morava své vlastní nejvyšší úřady a soudy, své vlastní sněmy a zákony, svá zvláštní práva ústavní. Proto jakkoli není pochyby, že dějiny Moravy jsou nerozlučnou součástí dějin českých, nelze popírat, že Morava má přece také své vlastní dějiny, a to zejména dějiny ústavní a právní. Moravské právo, moravská ústava, moravské zřízení správní jsou přes všechnu blízkou příbuznost a nejtěsnější souvislost s českým právem, českou ústavou, českým správním zřízením přece něčím samostatným a svérázným, co potřebuje zvláštního studia a zvláštního výkladu.

Poměr Slovenska k Uhrám, slovenských dějin k dějinám uherským je podstatně jiný. Slovensko nebylo v rámci říše

uherské zvláštní zemi, zvláštním správním územím, nýbrž přímou částkou státního správního území uherského. Slovensko nemělo vlastního sněmu, vlastních nejvyšších úřadů, vlastního zřízení správního, vlastních zákonů, vlastního práva, vlastní ústavy. Platilo pro ně totéž právo, tytéž zákony, jako pro ostatní Uhry, vztahovala se na ně moc ústředních úřadů uherských stejně jako na jiné části země. Sněm uherský obesílaný zástupci krajů slovenských usnášel se o zákonech platných stejně pro Slovensko jako pro ostatní Uhry. A místní správa krajská nebo komitátní byla tu stejná jako v jiných částech Uherska. Proto slovenské dějiny ať politické, ať ústavní a správní jsou přímou součástí politických, ústavních a správních dějin uherských a jen tak mohou býti studovány. Mohou to býti jen politické ústavní a správní dějiny uherské, přihlížející zvláště k slovenským částem Uher a snažící se vystihnouti místní slovenské zvláštnosti a odchylky od obecného vývoje uherského.

I to je úkol velmi nesnadný. Není pochyby, že národopisná i zeměpisná odlišnost Slovenska od maďarských částí státu uherského měla vliv na jeho vývoj sociální, hospodářský, ústavní, náboženský, že naň působil v lecčems silný vliv sousedního bratrského národa českého, jeho zřízení ústavních a jeho kultury, že proto bude možno ve vývoji tom zjistiti i významné prvky původní, svérázné. Ale k tomu bude potřeba soustavného a pronikavého studia hospodářských, sociálních, právních a kulturních poměrů Slovenska v minulosti, k němuž není položen ani nejnütnější základ: sebrání a vydání původních historických svědectví o dějinách Slovenska, historických pramenů, zvláště listinných, jichž zajisté archivy slovenské chovají veliké množství. To vše je úkolem budoucnosti, lépe řečeno: úkolem českých a slovenských historiků a zvláště našeho historického dorostu pro budoucnost.

Zatím dlužno spokojiti se tím, co je možné za dnešního stavu našich vědomostí o minulosti Slovenska. A chceme-li poznat dějiny ústavy a správy na Slovensku, abychom snáze porozuměli jeho dnešním poměrům ústavním a správním, od poměrů v historických zemích českých namnoze velmi odlišným, abychom lépe pochopili některé význačné vlastnosti slovenského života způsobené právě jeho odchýlným vývojem dějinným, nezbyvá nám skoro nic jiného, než seznámiti se se základními rysy ústavních a správních dějin uherských, pokud mají význam pro Slovensko, a doplniti obraz takto získaný některými podrobnostmi týkajícími se přímo Slovenska. Tak asi jest založen můj výklad. Je to vlastně stručný nástin ústavních a správních dějin uherských přihlížející k těm jejich stránkám,

kteří jsou důležité pro poznání ústavy a správy na Slovensku v minulosti a přítomnosti. Do tohoto nástinu však jsem se pokusil vpraviti základní poznatky z dějin slovenských, pokud se stýkají s dějinami ústavními a správními. Co podávám, je jistě jen nedokonalé nejen proto, že tu je plno věcí dosud zcela nedostatečně prozkoumaných, nýbrž i z té příčiny, že znalost uherských dějin mohl jsem čerpati jen ze spisů nemaďarských. Ale soudím, že i tak můj výklad přijde vhod nejednomu čtenáři.

I.

Slovensko před spojením s Uhrami.

Četné a důležité nálezy archeologické dosvědčují, že území dnešního Slovenska bylo osídleno dávno před tím, než se tam nastěhovalo obyvatelstvo slovanské, ale tyto nálezy, z nichž nejstarší jsou až z doby diluviální, nedovolují nám učiniti si jasnější představu o lidu, který v těch dobách na Slovensku přebýval. Teprve asi od polovice I. tisíciletí před Kristem mluví k nám tyto nálezy řečí srozumitelnější. Ukazují, že v tu dobu přichází na Slovensko nová kultura, zvaná „lužickoslezská“, a s ní i nový lid, a to od severu. Naši přední archeologové (Niederle) domnívají se, že to byli Slované, kteří sem pronikali ze svých sídel ve východním Německu, v Čechách a na Moravě. Zda to byli již předkové dnešních Slováků, či předkové těch Jihoslovanů, kteří šli přes Uhry od Visly a později se jako národ slovinský a srbochorvatský posunuli dále na jih, nelze podle názoru týchž archeologů rozhodnouti. A historikovi, nemajícím dosti důvěry v důkazy archeologické, jest dovoleno vysloviti pochybnost o celé této teorii, podle níž by dnešní Slovensko již asi 500 let před Kristem bylo bývalo osídleno obyvatelstvem slovanským.

Avšak jisto se zdá, že Slované seděli na Slovensku již dlouho před polovinou šestého století po Kristu, kdy podle hodnověrného svědectví historika gotských válek Jordanesa Slované měli obsazeny celé Uhry, jsouce ovšem v područí Avarů. Ani pro tu dobu není jisto, zda to byli Slované větve západní (Cechoslováci) či větve jižní (Slovinci). Soudí se však, že se tu nejspíše stýkaly obě větve, předkové dnešních Slováků s předky dnešních Slovinců a Srbochorvatů, čímž se vysvětlují některé jihoslovanské prvky v jazyku slovenském i v místním názvosloví Slovenska. Ale v polovici VI. stol., kdy přítomnost Slovanů v Uhřích výslovně máme dosvědčenu (Jordanesem), byli Slované slovínští a srbochorvatští posunuti již na jih Dunaje, kdežto na sever od Dunaje, v dnešním Slovensku a jihovýchodní Moravě, seděli Slováci. Někteří historikové němečtí (první asi Dümmler) a maďarští i to sice popírají, soudíce, že nejstarší historicky dosvědčené obyvatelstvo Slovenska nepatřilo ke kmeni československému, nýbrž k jihoslovanskému, a že dnešní Slováci jsou potomci osadníků, kteří

se tam mnohem později — počínajíc asi stoletím desátým, tedy již po založení státu uherského — nastěhovali z Čech a Moravy a zaujali místo staršího obyvatelstva slovanského (jihoslovanského), zaniklého ve víru dějinných událostí. Taková tvrzení, nemajíc věcného základu v pramenech historických, dlužno však rozhodně odmítnouti. Slováci zajisté nepřistěhovali se na Slovensko teprve ve stol. X., kdy panství Maďarů šířilo se již na celé Uhry, nýbrž dávno před příchodem Maďarů do Uher, nejpozději v stol. VI. po Kristu.

V tu dobu byli ovšem poddáni Avarům, jejichž říše prostírala se od řeky Enže až do Sedmíhradska, od Jaderského moře až ke Karpatům. Poddanství to bylo nepochybně dosti tuhé. Slované odváděli Avarům určité dávky obilních plodin a konali jim služby vojenské jako pěchota, kdežto Avari sami bojovali na koních. Bylo však Slovanům snášeti i krutý a tíživý útisk všelikého druhu.

Slovanům usedlým v Čechách podařilo se po čase setřásti jeho avarské vedením franského kupce *Sama*. Ten založil v VII. stol. velikou říši slovanskou, jejíž hranice však nelze bezpečně určit. Jejím jádrem byly nepochybně Čechy (ač i to se popírá), ale o Moravě je velmi pochybné, zda k ní náležela, a o Slovensku ještě pochybnější. Slovensko asi nebylo částí říše Samovy, nebylo tehdy politicky sjednoceno s Čechami, jak se tvrdívá.

Ale ani nad Slováky panství Avarů netrvalo dlouho. Moc jejich upadala přirozeným rozkladem vnitřním a konečně byla podvrácena franským králem Karlem Velikým. Ten rozšířil panství své na sklonku VIII. stol. až do Uher a podrobil své svrchovanosti Slované v Čechách a na Moravě. Ale na Slovensko se moc jeho asi nevztahovala. O Slovensku z té doby nemáme vůbec zpráv. Ale brzy potom vstupuje na jeviště dějin.

V době, kdy na Moravě kníže Mojmir tamní kmeny slovanské spojuje pod svou vládu v jediný celek, objevuje se na Slovensku kníže *Pribina*, jehož sídlem byl hrad Nitra. Ač sám byl pohanem, dal tu zbudovati a někdy r. 830 arcibiskupem salcburským vysvětit křesťanský chrám, první to křesťanský kostel na půdě československé, o němž se zachovala zpráva. Toť skoro vše, co o Pribinovi víme. Jaká byla povaha jeho moci knížecí, není jasno. Byl snad jedním z kmenových knížat na Slovensku, s jakými se ještě později setkáváme v Čechách,¹⁾ a snad v rukou svých spojil vládu nad několika kmeny a založil tak větší knížetství.

¹⁾ Podle nových výzkumů bylo snad zvláštním kmenovým knížetstvím staré Bratislavsko, jež by se bylo nazývalo Poznaňskem, a podobně Hont (Chaloupecký, Staré Slovensko 350).

Ale sám brzy po r. 830 podlehl moravskému *Mojmírovi*. Mezi léty 833—836 vypudil Mojmir z neznámých příčin Pribinu z Nitry a připojil jeho knížetství k své říši.¹⁾ Slovensko stalo se tak přímou součástí říše Mojmirovy, jež sahala na jihu až k Dunaji, hraničíc s říší franskou. Tato moravsko-slovenská říše Mojmirova byla po říši Samově prvním trvalejším útvarům státním na území národa československého. Středisko této říše, k níž Čechy nenáležely, bylo asi na jihu Moravy. Podle pozdější nezcela zaručené, ale snad přece správné tradice byl to Velehrad u Uherského Hradiště. Podle obdoby jiných hradů staroslovanských třeba si jej představit jako dřevěnou stavbu nebo skupinu staveb opevněnou násypem a kolovou ohradou. Podobně třeba si představit také Nitru.

Kníže Mojmir uznával nepochybně vrchní moc říše franské, ale mnoho to neznamenal, neboť Mojmir nedal se jí omezovati ve vládě. Ještě samostatněji si počínal jeho nástupce *Rostislav*, dosazený po smrti Mojmirově r. 843 franským králem Ludvíkem Němcem. Králi Ludvíkovi nejednou bylo zakročiti proti němu vojensky. Ale Rostislav odolával útokům franským, opíraje se o pevná hradiště, jež zřizoval na důležitých místech. Možná, že k nim náležel i hrad Děvín (Theben) položený při toku Moravy do Dunaje. Důkladná opevnění tam objevená pocházejí patrně z IX. stol., ale není jisto, zda vznikla již za Rostislava, či byla vybudována teprve Svatoplukem.

Za Rostislava vzrůstalo se v jeho zemích křesťanství. On sám dosedl na trůn nepochybně již jako křesťan. A jako již před tím šířilo se i za jeho vlády křesťanství na Moravě a na Slovensku působením kněží bavorských z arcibiskupství salcburského. Kostel postavený Pribinou v Nitře a vysvěcený arcibiskupem salcburským stal se nepochybně ohniskem víry Kristovy na Slovensku. Nejsa spokojen s působením kněží německých ve své říši, vyžádal si Rostislav učitele víry Kristovy z Cařihradu, jenž byl tehdy střediskem vyšší kultury, učenosti a umění. Roku 864 byli na Moravu vypraveni solunští bratři *Cyřil a Methoděj*, jejichž působení je celkem dobře známo. Pokud se vztahovalo přímo také na Slovensko, nelze bezpečně říci, ale jisto je, že tam křesťanství rychle nabývalo půdy.

Na konci vlády Rostislavovy mělo Slovensko, jak se zdá, dosti samostatné postavení v jeho říši. Bylo asi úředním knížetstvím, jež v letech 863—870 spravoval synovec Rostislavův *Svatopluk*. Roku 870 zneprátelil se Svatopluk se svým strýcem

¹⁾ Pribina později (asi 840) dal se pokřtiti a dostal přízní Franků knížetství v Pannonii, kde po něm vládl syn Kocel (861—874).

a spojil se proti němu s Franky. Rostislav byl zbaven vlády, oslepen a zavřen do kláštera a Svatopluk se stal pánem celé jeho říše, kterou brzy ještě rozšířil na všechny strany, podmaniv si kmeny české i slovanské kmeny, jež seděly dále na sever až k Magdeburku a na severovýchod do nynější západní Halicé. Na jihovýchodě náleželo k jeho říši celé Slovensko, ale jeho vliv sahal nepochybně ještě dále do nížin uherských.

Jádrem této veliké říše, podrobené přímo panství Svatoplukovu, byla velká Morava, t. j. vlastní Morava s většinou Slovenska. Hlavní oporou jeho vladařské moci byly tu pevné hrady, odkud jeho úředníci, spolehliví členové jeho družiny, spravovali okolní kraj, odvádějíce důchody z něho knížeti. Ostatní části říše Svatoplukovy byly s tímto jejím jádrem spojeny jen volně. Zejména Čechy měly svá vlastní knížata uznávající ovšem vrchní moc Svatoplukovu.

Důležitým pojítkem všech částí říše Svatoplukovy mohla se státi jednotná organizace církevní, k níž základ položen byl vysvěcením Methodějovým na arcibiskupa srémského (870). Ale právě v oboru církevním nebylo v říši Svatoplukově náležité jednoty. Mezi arcibiskupem a podřízeným mu duchovenstvem původu německého byly stále spory, jež se zostřovaly vzrůstajícím napětím mezi církví římskou a cařihradskou. Methoděj byl obviňován, že se drží bludů cařihradských. Očistil se sice z toho obvinění, ale nejspíše ze snahy vyhověti duchovenstvu původu německého přidal mu papež r. 880 za sufragana Němce *Wichinga*, jemuž za sídlo určena slovenská Nitra. Nový biskup, ač měl býti ve všem poslušen Methoděje, postavil se hned v čelo jeho odpůrců a naklonil si samého knížete Svatopluka. Po smrti Methodějově (885) opanoval Wiching pole v celé říši Svatoplukově, ač se arcibiskupem nestal.

Když Svatopluk zemřel (894), říše jeho brzy se začala drobiti. Čechy odtrhly se od ní již po smrti Svatoplukově. Nástupcem Svatoplukovým na Moravě byl nejstarší syn jeho Mojmir, mladší jeho bratr Svatopluk měl vlastní úřední knížetství pod svrchovaností Mojmirovou. Zdá se, že to bylo zase Slovensko, ač jisté to není. Synové velikého Svatopluka nebyli však svorní. Mladší Svatopluk, úřední kníže snad na Slovensku, neváhal spojovati se proti bratru Mojmírovi s Němci. Bylo to v době, kdy v samém sousedství říše moravsko-slovenské počínal řádit nebezpečný její nepřítel, divocí Maďaři. Ze svých tehdejších sídel na východ od Karpat (v dnešním Moldavsku nebo Multánsku) počali Maďaři již za posledních let vlády prvního Svatopluka pronikat do nížin uherských. Svatopluk dovedl se jim ještě ubrániti, ale po jeho smrti říše velkomo-

ravská zeslabená vnitřními zmatky dlouho neodolala vzrůstající síle jejich útoků. Kdy a za jakých okolností podlehl Maďarům, není určitě známo. Říkává se, že říše velkomoravská byla vyvrácena od Maďarů bitvou u Bratislavy r. 907, ale není to správné. Říše velkomoravská byla tehdy již asi nějaký čas v moci Maďarů. Roku 908 říše velkomoravské jistě již nebylo.

Tak zanikl druhý (po Samovi) veliký státní útvar, vzniklý na území národa československého. Místo jednotného státu byli tu zas jen jednotliví kmenové nejednotní a nesvorní, nemohoucí vzdorovati nepřítelům, dotírajícím na ně od východu i od západu. Někteří z nich dostali se tak přímo pod vrchní moc svých maďarských sousedů. Byli to kmenové sídlící na Slovensku, kteří se tím počali odcizovati svým bratřím na Moravě a v Čechách. Mělo to následky nejosudnější. Když po čase nastalo nové sjednocování kmenů slovanských v Čechách i na Moravě ve vyšší politickou jednotu, Slovensko tímto sjednocovacím pochodem nebylo téměř zasazeno. Jeho dějiny odloučily se na celé tisíciletí od dějin českých a sloučily se s dějinami uherskými. Vnitřní vývoj Slovenska i jeho ústavy a správy nebyl určován z Moravy a Čech, nýbrž z Uher, neboť státoprávně a politicky Slovensko nebylo spojeno se státem bratrského národa českého, nýbrž se státem, jež založil a ovládl národ maďarský, řečí i původem obyvatelům Slovenska úplně cizí. K němu třeba nyní obrátiti zřetel.

II.

Nejstarší státní zřízení uherské.

Stát maďarský nebyl v době, kdy Slováci zažili štěstí prvních styků s ním, nikterak jednotný. Maďari, kteří asi od r. 890 seděli v Moldavsku při dolním Dunaji a odtud činili vpády do západních Uher i do říše Svatoplukovy a kteří se okolo r. 895 trvale usadili mezi řekami Dunajem a Tisou, tedy v nitru pozdějších Uher, nebyli jednotný národ, nýbrž se skládali z několika kmenů, z nichž každý měl svého vojvodu. Již ve svých sídlech při dolním Dunaji zvolili si tito kmenové (bylo prý jich osm) za společného náčelníka Arpáda, čímž vytvořila se mezi nimi vyšší jednota. Ale tato jednota nebyla zprvu příliš pevná. Vedle společného vévody trvali knížata nebo náčelníci jednotlivých kmenů se značnou mocí. Řecký historik Konstantin Porfyrogeneta vypravuje, že maďarské kmeny neposlouchají společného vévody, nýbrž mají jen spolek pro případ války. Ba zdá se, že se jednotlivé kmeny drobily dále na menší jednotky. Tato primitivnost, roztržitost státního zřízení u Maďarů, která se dokonale shoduje s tehdejšími kulturním stavem bojovných kočovníků maďarských, potrvála až do druhé polovice, ano do konce století X. Za těchto poměrů panství maďarské nad Slovenskem nemohlo hlouběji zasahovati do vnitřního ústrojí této země. Obyvatelstvo Slovenska bylo nepochybně od Maďarů sužováno a vydíráno, ale nové řády ústavní a správní nebyly tam jistě zaváděny. Závislost Slovenska na Maďarech byla v tu dobu nepochybně zcela volná, povrchní, a je možno, že časem docela zanikala.

Pro vývoj státu maďarského veliký význam měla, jak známo, porážka Maďarů v bitvě u Augsburgu r. 955, již se na straně německé účastnili také čeští ozbrojenci knížete Boleslava I. Ustávajíc znenáhla od svých vpádů do zemí západních, usazovali se Maďari pevněji ve svých uherských sídlech, sjednocovali se a tak se zároveň povznášeli k vyššímu státnímu životu. Nejvyšší zásluhu o to mají kníže Gejza, potomek Arpádův, jenž sídlil v Ostrihomi v poslední čtvrti X. století (972—997) a jeho syn Štěpán Svatý (997—1038). Podrobněji si postupně náčelníky jednotlivých kmenů maďarských, stali se vlastními zakladateli jednotného státu uherského.

Od které doby náleželo k tomuto rodícímu se státu uherskému Slovensko, nelze s určitostí říci. Není jisto, podařilo-li se Maďarům po pádu říše velkomoravské podmaniti Slovensko skutečně svému panství. Ale bylo-li tomu tak, toto panství, od počátku jistě jen povrchní, asi dlouho nepotrvalo. Zdá se aspoň, že v druhé polovici X. stol. západní Slovensko (Nitransko), spolu s Moravou, jejíž částí se stále jeví, náleželo k české říši založené a daleko za hranice vlastních Čech rozšířené pražskými knížaty z rodu Přemyslova. Bylo-li k ní připojeno po oné bitvě u Augsburgu r. 955, kdy prý český kníže Boleslav, poraziv ustupující Maďary, opanoval celou Moravu i se Slovenskem, či se k ní dostalo jiným způsobem, nelze rozhodnouti. Ale má se za to, že Slovensko zůstalo při Čechách a Moravě až do konce X. stol. nebo počátku XI. stol., kdy si je podmanil polský vévoda Boleslav Chrabrý. A teprve asi o čtvrt století později (v l. 1025—1038) uherský král Štěpán, odňav Slovensko Polákům, připojil je ke svému království uherskému. V tu dobu pokoušel se, jak se zdá, také český kníže Břetislav navrátiti Slovensko k říši české. Dobyv na Polácích Moravy, podnikl r. 1030 s králem německým Konrádem výpravu proti Uhrům. Zmocnil se rychle západního Slovenska a pronikl až k Ostrihomu. Ale nezdar výpravy Konrádovy přinutil jej vzdáti se výboje a spokojiti se asi hranicemi mezi Moravou a Nitranskem. Slovensko zůstalo pak již částí království uherského.

A toto spojení s Uhrami bylo utvrzeno tím, že v tu dobu tvořilo se již v říši uherské pevnější a pokročilejší zřízení státní. Zásluha o to přičítá se hlavně králi Štěpánu Svatému, nepochybně právem, ač není jisté, zda od něho pochází opravdu vše, co se mu připisuje. Abychom si mohli představit, jaké asi byly ústavní a správní poměry na Slovensku po jeho připojení k Uhrám, je třeba seznámiti se s hlavními rysy státního zřízení uherského z prvé doby jednotného státu uherského, zvláště pokud mohly míti přímý význam pro Slovensko.

Nejprve třeba si uvědomiti, že podrobením všech kmenů maďarských pod moc jediného panovníka, jež bylo dokonáno na konci X. stol. a počátkem XI. stol. za Gejzy a Štěpána Svatého, vznikla v Uhrách, podobně jako skoro v touž dobu nebo o málo dříve v Čechách, silná moc panovnická. Vnější výrazem této skutečnosti bylo přijetí titulu královského Štěpánem I., jež se stalo r. 1000 nebo 1001, kdy se Štěpán dal v Ostrihomu korunovati korunou jemu od papeže poslanou. Povaha moci panovnické byla tu stejná jako v tehdejších Čechách. Byl to patriarchální absolutismus vyznačující se tím, že panovník vládne nad celým národem jako otec nad rodinou. V zákonech Štěpánových je to dobře vystiženo slovy, že

Štěpán vládne nad svou říší podle pokynů božských a dává jí zákony po příkladu starých a nových císařů. Tento patriarchálně-absolutistický ráz panovnické moci starších králů uherských je nesporný a novější historikové uherští to také uznávají. Aby však zachránili vžilou představu o původní odvěké konstituční povaze státního zřízení uherského, hlásají, že aspoň část této absolutní moci byla na krále uherské „mlčky“ přenesena starobylym shromážděním národním, jaké se předpokládá u kmenů uherských v době před jejich sjednocením. Pochybenost této fikce je kritickému historikovi samozřejmá. Je jisto, že královská moc uherská svou povahou nelišila se od panovnické moci tehdejších knížat českých, polských a jiných, nebo starších králů franských, že měla jako ony ráz patriarchálně-absolutistický. Král uherský rozhodoval sám o válce a míru, volal muže zbraně schopné do boje, byl nejvyšším soudcem a zdrojem veškerého práva v zemi. Všechny úřady veřejné byly na něm závislé. Král vydával ze své moci zákony (dekrety), pokládal se za vlastníka neosazené půdy a užíval stejných regálů (t. j. výnosných práv výsostných) jako jiní panovníci evropští, zejména práva raziti minci, vybírat cla a mýta, povolovati trhy a vymáhati poplatky tržní, uvalovati na obyvatelstvo svého státu všeliké daně a dávky. Také nad církví mocně vládl, spravuje ji, jak praví legenda o Štěpánovi, podle práva božského i světského, tedy ve věcech duchovních i světských. Královská moc nebyla formálně nijak omezena. Teprve později, od stol. XII., snaží se vyšší třídy obyvatelstva, zejména šlechta, omeziti moc královskou a ve XIII. stol. dobývají v tom již značných úspěchů. Do té doby však trvá patriarchální absolutismus králů uherských v plné síle.

To se obráží v nejstarším správním zřízení království uherského. Jeho jádrem a základem je *zřízení komitátní*, jinak stoliční nebo župní. Hledíc k velikému významu komitátního zřízení pro Slovensko, je nutno zmíniti se o něm poněkud podrobněji. Hned na počátku jednotného státu uherského setkáváme se v Uhrách s podobným správním rozdělením země, jaké bylo také v Čechách. Uhry se dělí na menší správní obvody, kraje nebo *komitáty*. Jejich středisky jsou hradby a v jejich čele stojí správcové těch hradů zvaní *comites* (hrabata) nebo po způsobu jihoslovanském *župani* (ispán). Za původce tohoto správního rozdělení se má první král uherský Štěpán Svatý, ač o tom není přímých zpráv. Ale je jisto, že v době Štěpánově takové rozdělení země bylo již zavedeno. Většinou se učívá (zvl. v Německu a býv. Rakousku), že Štěpán toto rozdělení zavedl podle vzoru franských hrabství. Opravdu není pochyby, že franský vzor nejvíce působil na vznik komi-

tátního zřízení uherského — vliv franského zákonodárství obráží se v zákonech Štěpánových zcela zřetelně — ale je také jisto, že do něho pronikly i prvky jiné, ať původu maďarského, či slovanského.

Nasvědčují tomu samy názvy správních obvodů uherských a jejich správců. Obvody ty byly označovány jednak latinskými názvy: *comitatus* (hrabství), řídčeji *parochia*, *provincia*, *civitas*, jednak názvem maďarským odvozeným z kořene slovanského: *mega* n. *megye* — název ten objevuje se již v dekretech Kalmanových 1095—1114 a je odvozen ze slovanského „mez“ (= území) — nebo též *vármegye* (vár = hrad). Správce takového hradu a zároveň hradskeho obvodu slul buď *comes* (*comes castri*, *comes provinciae*, *comes parochiae*), nebo maďarsky *spán*, *ispán*, což vzniklo ze slovanského *župan*. (Slované ovšem asi slovo toto zase přijali odjinud.) Němci říkají *Gespan* (*Burggespan*) a *Gespanschaften* n. *Comitate*. Čechové a Slováci mluví o *stolicích* nebo *komitátech*, řídčeji o *župách* — to se tuším teprve v nové době více zavádělo vlivem staré mylné tradice o dávném rozdělení Čech na župy — kdežto v XVI. a XVII. stol. se objevuje v slovenských pramenech též název *vidiek*. Správce komitátů uherských obecně nazýváme župany, ač víme, že se v Čechách toho názvu nikdy takto neužívalo. Pozoruhodné je dále, že se uherské komitátní zřízení liší od hrabského zřízení v říši franské (podobně jako hradske n. krajské zřízení v Čechách a Polsku) soustředěním správy v hradech královských. Tento důležitý rys původního komitátního zřízení uherského dlužno tuším vysvětlovati vlivem slovanským, jak to s určitostí činí přední maďarští historikové uherské ústavy (Timon a Marczali). Jisto je, že již před příchodem Maďarů měli uherští Slované své hrady, na př. Nitru, Trenčín snad i Ostřihom, a je pravděpodobno, že při vzniku komitátního rozdělení působila tato staroslovanská instituce hradske, že se jednak ony hrady staroslovanské, jednak hrady nové podle jejich vzoru zřizované staly přirozenými středisky komitátní správy.

Kolik těchto komitátů uherských původně bylo, není bezpečně známo. Z nahodilé, ne zcela určité zmínky historického pramene z II. pol. XI. stol. soudí se, že tenkrát bylo v Uhřích 45 komitátů. O sto let později, v druhé polovici stol. XII., udávají prameny počet komitátů určitě; bylo prý jich tehdy 72. Soudí se z toho, že vzrůstem moci královské, přibýváním obyvatelstva a osidlováním horských, lesnatých krajů původně neobydlených rozmnožily se komitáty. Protože ještě před rozkladem státu uherského nacházíme skoro stejný počet komitátů jako v druhé polovici stol. XII. mohlo by se souditi,

že také Slovensko dělilo se již ve XII. stol. zhruba asi na tytéž komitáty, jako ještě za naší doby. Ale nebylo tomu tak. Až do počátku stol. XIV. celé rozsáhlé území pozdějších stolic zvolenské, turčanské, liptovské a oravské bylo jediným velkým správním obvodem, stolicí zvolenskou, od níž se potom postupně odloučily ony tři stolice ostatní. Starší historiografie slovenská (Sasinek) mluvívala proto s oblibou o „velžupě“ zvolenské, domnívaje se, že neobyčejná rozsáhlost jejího území měla zvláštní význam politický. Dnes víme (ukázal to Chaloupecký), že toto ohromné území bylo spravováno jediným županem prostě proto, že bylo většinou pusté a skoro liduprázdné, tak že se počtem obyvatel snad nevyrovnalo ani zcela malým stolicím, jako byla tenkrát honfanská nebo trenčínská. Na ostatním území Slovenska ustálily se většinou asi již dříve komitáty, jež se tu zachovaly až po naši dobu. V podrobnostech se zajisté toto nejstarší komitátní rozdělení Slovenska lišilo dosti značně od rozdělení moderního. O tom však dosud nemáme přesných vědomostí.

Správa komitátní byla na Slovensku zařízena nepochybně tak, jako jinde v Uhřích. Středem komitátu byl hrad. Správcem hradu a zároveň komitátu byl královský úředník, ježž můžeme nazývati *županem*. Podobně jako správcové knížecích hradů v Čechách byli tito uherští župané zcela závislí na panovníkovi, který je dosazoval i sesazoval docela podle své vůle. Z listinných zpráv vysvítá, že se střídali velmi často. V obvodu svého komitátu však měli velikou moc, vykonávajíce tu většinu práv královských. Byli vojenskými náčelníky komitátu, vykonávali nad veškerým jeho obyvatelstvem bez rozdílu soudní pravomoc jménem královým, vybírali daně a platy, jež z komitátu byly králi odváděny, a vůbec obstarávali vrchní správu komitátu. Podobně jako franští hrabata brali za svou práci třetinu královských důchodů svého komitátu, kdežto dvě třetiny dostával král. Mimo to bývaly jim propůjčovány v užívání části královských pozemků příslušných k jejich hradu. Moc županů byla tedy velká, ale při tom byli, jak řečeno, úplně závislí na králi. Německý kronikář Otta Frysinský (v druhé pol. XII. stol.) vypravuje, urazí-li některý hrabě (t. j. župan) krále, nebo třeba neprávem je z toho obviněn, že jediný pochop poslaný od královského dvora může jej uvězniti, spoutati a dáti na mučení, ačkoli hrabě je obklopen množstvím ozbrojenců. Postavení uherských županů bylo podle toho celkem stejné, jako postavení hradskeých a krajskeých náčelníků v Čechách.

Vedle županů připomínají se v komitátech jiní úředníci královští, *královští sudí* (*iudices regis*), kteří vykonávali část

soudní pravomoci zvl. trestní. Byli zprvu zcela nezávislí na županovi, později se však dostali v závislost na něm. Mimo to byli v komitátech jiní menší úředníci, jež většinou asi dosazoval sám župan. Tak zvláštní *hejtman* (major nebo dux exercitus), t. j. velitel vojenského lidu komitátního, a zvláštní *hradský soudí* (comes curialis castris), jenž zastupoval župana v jeho činnosti soudní; dále rozliční poslové (praecones) a výběrčí všelikých platů (tributarii, exactores). Někde se komitáty dělily ještě na menší správní jednotky *centurionáty* a *dekanáty*, jejichž náčelníci sluli centuriones a decuriones; zdá se, že tyto menší správní obvody zřizovaly se především, ne-li výhradně, k účelům vojenským.

Toť asi podstata původního zřízení komitátního v Uhřích, jež ovšem bylo zavedeno také na Slovensku. Vážných odchylek od této obecné soustavy správní tu zajisté nebylo. Zdá se sice, že vlastní staré Slovensko, t. j. Nitransko s Trenčínem, Těkovem, Hontem, Novohradem a Gemerem, mívalo druhy dosti samostatné postavení v rámci království uherského. Bývalo spolu s Bycharskem, k němuž vedle stolice bycharské a šesti jiných stolic v Potisi náležely též stolice užská, zemplínská a abaujská, spravováno syny královskými jako *úředlné vévodství*. Tak vládly nad Nitranskem a Bycharskem okolo polovice XI. stol. (asi v l. 1040—1074) potomní králové uherští Bela, Gejza a Ladislav Svatý. Ale byl to jen zjev přechodný, s jakým se setkáváme až do XIII. stol. také v Čechách, kde nejen části Moravy, nýbrž i některé kraje české (na př. Plzeňsko) bývaly dočasně svěřovány členům rodu panovnického jako úděly neb úředlná knížetství. A vnitřní správní zřízení na Slovensku proto zajisté nebylo podstatně jiné než v ostatních částech Uher.

Později než úřady komitátní vyvinuly se v Uhřích (stejně jako v Čechách) zvláštní orgány *správy ústřední*. Ani v Uhřích nebylo původně zvláštních centrálních úřadů, které by stály vedle krále a měly samostatnou působnost. Všechna ústřední správa byla soustředěna v rukou králových, jenž ji vykonával buď osobně, nebo skrze své zástupce a pomocníky. Proto neměla určitější organisace ani stálého sídla. Ústřední vláda byla tam, kde byl král. Ten pak se zprvu nezdržoval na jednom místě, nýbrž byl takřka stále na cestách, přecházející s dvorem svým z komitátu do komitátu. Nejčastějším sídlem králů uherských byl nejprve Ostřihom zcela blízký území slovenskému, později Budín. Místo, kde se král zdržoval se svou družinou, slulo *curia, curia regis* (dvůr královský), ale také se pro ně vyskytá název *palatium regale* (dům král., síň královská). Z úředníků dvora královského nejstarší a nejdůležitější je

palatin (comes palatinus, nádorispan, nádor). První zprávy o něm jsou z pol. XI. stol., ale úřad sám je snad ještě starší. Byl to původně náčelník a správce královského dvora, brzy však jeho působnost se rozšířila také na všeliké obory veřejné správy. Zvláště v soudnictví nabyl rozsáhlé pravomoci jako vlastní zástupce králov. Jiní úředníci dvora královského nemají ještě v té době zvláštního významu.

Moc úřadů královských, dvorských a komitátních, vztahovala se původně zajisté na veškeré *obyvatelstvo*, neboť nebylo (stejně jako v zemích českých) tříd, které by, jsouce zásadně vyňaty z pravomoci řádných úřadů, byly požívaly výsadního postavení právního. Proto však obyvatelstvo nebylo nijak stejnorodé a stejnoprávné, nýbrž se dělilo na několik vrstev nestejného významu a nestejných práv. Po té stránce zajisté nebyly ve všech částech říše uherské poměry zcela stejné a zvláště na Slovensku, kde přece sedělo usedlé slovanské obyvatelstvo již několik století, byly jistě poměry jiné, než ve vlastních Uhřích, kde přebývali kočovní Maďari. Ti ještě dlouho po svém příchodu do Uher neměli stálých sídel, nebyli srostlí s půdou. Ještě z XII. stol. máme bezpečná svědectví, že celé vsi maďarské stěhovaly se na jiné místo. A kronikář Otta Frysinský z druhé pol. XII. stol. vypravuje, že Maďari v létě a na podzim žijí ve stanech, tedy kočovně. Na Slovensku byly nepochybně poměry ustálenější, nebylo tu podobného kočovnictví. Proto zajisté byly též vážné rozdíly ve společenském zřízení tehdejších Maďarů a Slováků a je pochybné, smíme-li na Slováky vztahovati vše, co o společenských poměrech uherských v té době vyčetli z pramenů historikové uherští. Teprve přesnější studium odborné může nás o tom poučiti.

Je proto dnes nesmírně těžko mluvit o tom, na jaké vrstvy společenské dělilo se obyvatelstvo Slovenska v prvých stoletích uherského státu. Možno jen říci, že krom *otroků*, jež v tu dobu nacházíme všude v zemích evropských u velikém počtu, a kteří byli zbaveni všech práv, jsouce pokládáni za pouhou věc, pouhý majetek svého pána, obyvatelstvo Slovenska dělilo se již tehdy na *obecný lid* a šlechtu. Obecný lid dělil se zas nepochybně na rozličné vrstvy. Byl většinou asi již tehdy hospodářsky závislý na světských pánech nebo duchovních ústavech, ale osobně snad byl ještě svoboden, jsa podřízen stejně jako šlechta toliko veřejným královským úřadům (nežil ještě v poddanství).

Nad obecným lidem stojí od počátku dějin uherských jak v Uhřích, tak i na Slovensku *šlechta*. Záhy pak možno tu rozeznávati šlechtu dvojí: vyšší úřednickou a nižší vojenskou.

K vyšší šlechtě počítali se podobně jako u nás jen ti, kdo drželi královské úřady, zejména komitátní, především tedy župané. Protože, jak víme, župany dosazoval a sesazoval král zcela libovolně, nebyla tato vyšší šlechta dlouho stavem uzavřeným, ustáleným. Teprve časem některé rody zastáváním královských úřadů a bohatstvím, jehož nabyli ve službách královských, povznesly se trvale tak, že samo příslušenství k nim bylo důvodem šlechtictví. To se počíná větší měrou teprve ve XII. stol., kdy do rukou těchto šlechtických rodů dostávají se nejen rozsáhlé statky, nýbrž i mnohá práva královská, ano celé komitáty, jež se stávají dědičnou državou těch rodů. Tím způsobem tvořila se teprve vysoká šlechta rodová s trvalou, na králi nezávislou mocí, zcela obdobná českému stavu panskému. Jejím příslušníkům říkalo se také v Uhřích *páni* (domini), *baroni* (barones) nebo *magnáti*. Šlechta nižší (vojenská nebo rytířská) vznikla ze zámožnějších příslušníků obecného lidu, jimž právě jejich zámožnost dovozovala konati nákladnou vojenskou službu na koni. Takoví bojovníci původně nepočítali se za šlechtu, ale asi od konce XI. stol. nazývají se již pravidelně šlechtici. V první polovici XII. stol. užívá se pro ně také názvu *servientes regis* nebo *servientes regales* (královští služebníci), asi proto, že byli ve zvláštním služebním poměru ke králi, jsouce povinni sloužit mu vojensky. Postavení zvláštní — třeba ne tou měrou jako později — zaujímalo od počátku také v Uhřích a na Slovensku *duchovenstvo*.

Na Slovensku ujalo se křesťanství mnohem dříve než ve vlastních Uhřích. Víme, že již okolo roku 830 byl v Nitře vysvěcen kostel a později byla Nitra dokonce sídlem biskupovým, což ovšem pádem říše velkomoravské přestalo. Maďaři přijali víru Kristovu teprve koncem X. stol. a jestliže z prvu klonili se církevně k Cařihradu, na konec podobně jako u nás zvítězil i tam Západ nad Východem, Řím nad Cařihradem. A brzy dostalo se Uhrám samostatného *zřízení církevního*. Podle tradice založil prý již první král uherský Štěpán Svatý ve své říši deset biskupství, z nichž jedno (ostříhomské) bylo arcibiskupstvím. To je sotva správné, neboť některá z oněch desíti biskupství zajisté vznikla teprve později. Ale jistě založil Štěpán arcibiskupství *ostříhomské*, k jehož diecési náleželo původně celé staré Slovensko a jehož prvním správcem byl Čech Radla, druh sv. Vojtěcha. Teprve v první polovici XII. stol. bylo obnoveno zaniklé biskupství *nitranské*, jemuž přidělena byla část původní diecése ostříhomské. Všechna ostatní biskupství slovenská (Báňská Bystrica, Rožňava, Spiš a Košice) jsou původu mnohem pozdějšího; vznikla teprve v XVIII. a XIX. století.

Král Štěpán založil také nejstarší klášter na Slovensku benediktinské *opatství na hoře Zuberské*, jež obdaril ohromným zbožím pozemkovým v Nitransku a Pováží. V polovině XI. stol. vzniklo *opatství Sv. Benedikta nad Hronem*, nadané rozsáhlými statky v Pohroní, a začátkem stol. XII. byl založen premonstrátský *klášter v Bzoviku*, jemuž se dostalo četných statků v Hontě. Tyto tři kláštery rozdělily se s arcibiskupstvím ostříhomským a biskupstvím nitranským o největší část půdy slovenské. Moc jejich byla tedy veliká. Ale při tom byla církev a duchovenstvo (stejně jako v jiných státech té doby, zejména také ve státě českém) velmi závislá na králi. Králové uherští vládli nad duchovními jako nad svými zřízeními a rozhodovali o statcích duchovenských jako o svém majetku. Sami ze své vůle dosazovali biskupy a opaty klášterů a sami obsazovali jiná vyšší důstojenství církevní. Duchovenstvo pak nemělo výsadního postavení, nýbrž podléhalo stejným úřadům, spravovalo se stejnými zákony jako ostatní obyvatelstvo.

III.

Proměna společenských a ústavních poměrů v Uhřích a na Slovensku v posledních stoletích středověku (do r. 1526).

a) Poměry společenské.

V těchto poměrech ústavních a společenských nastává podobně jako v zemích českých od stol. XII. hluboká proměna. Nejprve *duchovenstvo* a ústavy duchovní domáhají se výsadního postavení. Vymaňují se z tuhé závislosti na moci královské a dosahují důležitých svobod. Od XIII. stol. biskupů, opatů a prelátů již nedosazuje král, nýbrž je volí kapituly kostelů biskupských a klášterní konventy. Privilegiem krále Ondřeje II. z r. 1222 bylo duchovenstvo osvobozeno ode všech veřejných platů a daní, jež dotud odvádělo stejně s ostatním obyvatelstvem, a pojištěno mu výmínečné postavení před soudem. Také pro své statky a pro lid na nich osedlý dobyly si církevní ústavy v Uhřích postupně úplného téměř osvobození od veřejných povinností, úplného vynětí z pravomoci veřejných úřadů královských, zejm. komitátních.

Také *šlechta* se domohla asi touž dobou zvláštních práv. Zlatou bullou krále Ondřeje z r. 1222 bylo všem šlechticům uherským přiznáno úplné osvobození od řádné daně královské. Dále ustanoveno, že královské úřady komorní neb finanční (celní, solní atd.) mohou býti dávány toliko šlechticům; že v oboru soudním šlechta je poddána toliko králi, že mohou ji souditi toliko král s palatinem a dvorským sudím, nikoli úřady komitátní. Tato práva si šlechta uherská nejen udržela, nýbrž ještě je rozmnožila.

V době, kdy vysoké duchovenstvo a šlechta nabývá zvláštního výsadního postavení ve státě uherském, tvoří se tam nový stav většinou z cizích přistěhovalců, *stav městský*. Až do XIII. stol. nebylo v Uhřích a na Slovensku (podobně jako v Čechách) měst. Slovem „*civitas*“ označují uherské prameny (stejně jako české) až asi do XIII. stol. nikoli města, nýbrž hrady, slovem „*cives*“ n. „*civiles*“ nikoli měšťany, nýbrž obyvatele při hradech osedlé, tedy hradčany. Ale při hradech brzy vznikají také v Uhřích trhové nebo kupecké osady, složené hlavně z cizích

kupců, kteří přicházeli do země za obchodem z Německa a z Italie. A z těchto osad kupeckých vytvořila se časem města. Cizí osadníci, němečtí, vlaští, ale též slovanští, požívali totiž od počátku zvláštních svobod, bývali vyjímáni z pravomoci úřadů komitátních, spravovali se vlastními zákony a vlastním soudcem (rychtářem). A tato jejich práva a svobody rozšířily se časem na všechny obyvatele příslušného území městského, čímž veškerο to obyvatelstvo splynulo v městskou obec. Tak vznikala teprve ve XIII. stol. v Uhřích města. Většinou byla to *města královská*, vzniklá na půdě královské; některá však vznikla také na půdě jiných světských nebo duchovních pánů a to byla *města poddanská*.

Svobodných měst královských bylo v Uhřích nemnoho. V době krále Zikmunda uvádí se jich sedm a mezi nimi je ne méně než pět měst slovenských, totiž Bratislava, Trnava, Prešov, Bardějov a Košice.¹⁾ Na poč. XVI. stol. počítá se svobodných měst královských, oprávněných vysílati zástupce na sněmy, o sedm více a uvádí se mezi nimi též Skalice.

Od svobodných měst královských dlužno rozeznávati města, založená sice králem a na půdě královské, ale nepožívající svobodného postavení, nýbrž mající povahu soukromých měst královských (u nás se jim říkalo města komorní). V podobném poměru ke králi stála *města horní*, jichž bylo v Uhřích poměrně velmi mnoho, skoro vesměs na území slovenském, tak zejm. Kremnica, Baňska Štiavnica, Baňská Bystrica, Pukanec, Lubietová, N. Baňa, Geľnica, Smolník, Jásov, Rožňava a Spišská Nová Ves.

Zvláštní postavení měla *města ve stolicy spišské* na Slovensku. Tam nastěhovalo se již počátkem druhé polovice XII. stol. mnoho Němců. Zprvu tvořili jednotlivé osady obdařené vlastními právy. Koncem XII. stol. byly ty osady spojeny v jediný správní obvod za účelem církevní správy a koncem XIII. stol. došlo také k jejich sjednocení politickému. R. 1271 udělil jim Štěpán V. veliké privilegium, podle něhož saské kolonie ve Spiši, zejména 24 spišských měst s osadami příslušnými, měly býti zvláštní provincií. V jejím čele stál volený hrabě nebo rychtář (comes vel iudex provinciae), který nižší soudní moc vykonával nad spišskými Němci samostatně, vyšší společně s královským županem spišské stolice, a to v Levoči, hlavním městě kraje. Všem městům spišským, z nichž vedle Levoče nejvýznamnější byly Kežmarok, Nová Ves a Spišské Podhradí, přiznána zároveň podobná práva, jakých požívala svobodná města královská. Ale toto zvláštní postavení měst

¹⁾ Ostatní dvě byla Budín a Šoproň.

spišských trvalo jen do poč. XV. stol. R. 1412 zastavil král Zikmund 13 spišských měst¹⁾ Polsku. Ostatní spišská města byla potom zbavena svého výsadního postavení. Úřad hraběte spišského zanikl a jedenáct zbylých měst spišských, jež klesly na úroveň vsí, podřízeno královskému kastelánovi hradu spišského.

Všechna tato města na Slovensku měla zajisté (právě tak jako města v Čechách a na Moravě) původně vesměs *měšťanstvo národnosti německé*. Mimo to vzniklo v XIII. a XIV. stol. na slovenském území mnoho měst a městeček poddanských i vsí založených osadníky německými. V druhé pol. XIV. stol. bylo Slovensko takřka poseto takovými osadami německými, měšťskými i vesnickými, a to zvláště ve východních stolicích velmi hustě. Mnohé z těchto osad arci — stejně jako se dělo v Čechách a na Moravě — velmi brzy naplňovaly se domácím živlem slovanským, který tu z počátku měl jen postavení podřízené (bylo to hlavně drobné řemeslnictvo bez měšťanského práva), ale časem domáhal se rovnosti s měšťanstvem německým a účasti ve správě města. Město Žilina domohlo se již roku 1381 privilegia, jímž byl rozhodnut spor o obsazování městské rady tak, aby „podle starého zvyku“ byla vždy polovice konšelů Němců a polovice Slováků. A při tom se v privilegiu výslovně praví, že slovanského obyvatelstva je v městu Žilině i v kraji žilinském více než Němců. Také v jiných městech, jako v Trenčíně, Ružomberku, Kremnici, vzpíňal se již nepochybně tou dobou živle slovanský. Jako v Čechách hnutí husitské urychlilo znárodnování měst a namnoze tamní města aspoň na čas docela očistilo od živlu německého, tak i na Slovensku husitství působilo podobně. Husité, přicházejíce na Slovensko jako odpůrcové krále Zikmunda, obraceli se proti bohatým městům německým, o něž se tu opírala jeho moc. Vyháněli a hubili Němce a oslabující tak německý živle ve městech, zjednávali domácímu slovenskému obyvatelstvu možnost dostávat se na jeho místo. Také pozdější pobyt Jana Jiskry na Slovensku přispěl jistě k posílení národního živlu ve městech slovenských. Od doby husitské zjednávali si také na Slovensku jazyk národní stále větší platnosti v životě veřejném a zvláště ve správě

¹⁾ Bělá, Poprad, Nová Ves, Tvarožná, Velká, Vluchy, Lubica, Ruski-
novce, Podhradí, Vrbová, Matějovce, Spišská Sobota a Stráža. Tato města
navrátila se k Uhrám teprve 1772 po prvním rozdělení Polska. Marie Te-
rezie, připojivši k nim tři jiná města, rovněž před tím Polsku zastavená
(Gňazdno, Lubovná, Podolín), potvrdila jim jejich výsady a vlastní správu
i soudnictví nezávislé na župních úřadech. Tak vzniklo t. zv. Spišské
Šestnáctíměstí, jež si zachovalo zvláštní postavení do r. 1848.

městských obcí. Názorně poučují nás o tom zápisy v městských knihách žilinských. Až do roku 1429 byly psány německy, potom se objevují záznamy latinské, ale od r. 1468 až do nové doby zapisovalo se do městských knih žilinských skoro výhradně slovensky. Podobně bylo asi v Trenčíně, kde je v městské knize přísežná formule asi z r. 1476 zapsána po česku. V jiných městech probouzí se národní živle teprve koncem XV. a počátkem XVI. stol. Namnoze však města slovenská zůstala až do nové doby v rukou německých a byla pak násilně pomadařštvována.

Německou kolonisační poměry na Slovensku nabyly značné podoby s poměry v Čechách a na Moravě. Domorodý živle slovanský byl tu i tam prostoupen kolonisačním živlem převahou německým, který nesporně přinášel do našich zemí důležité prvky hospodářského a sociálního pokroku. Jeho působením vytvářejí se na Slovensku podobné poměry hospodářské, sociální i právní jako v Čechách a na Moravě, nastává aspoň v jednom oboru jakási sociální a právní unifikace mezi českomoravskou a slovenskou částí našeho národního území. Ale v tomto kolonisačním hnutí objevuje se i velmi silný vliv jedné části našeho národního území na druhou. Setkáváme se s ním především v *hornictví*. Je známo, jak veliký význam mělo již ve středověku hornictví ve všech částech našeho dnešního státního území, v Čechách, na Moravě i na Slovensku, a jaké výše dospělo tou horní právo. „Klasickou zemí středověkého dolování a horního práva“ nazval toto území historik horního práva. Je proto nadmíru významné, že vývoj hornictví a horního práva na celém tom území je opravdu jednotný, že (podle Chaloupeckého) „hornictví v Čechách, na Moravě a na Slovensku tvoří jednotný celek od XIII. stol. až do moderní doby“. Nejstarší báňské město na Slovensku Štiavnica převzalo do písmenky městské a horní právo z moravské Jihlavy, na němž založeno bylo také slavné horní právo kutnohorské. Právo štiavnické, převzaté z Jihlavy, stalo se pak základem báňských práv všech báňských měst na Slovensku vyjímajíc snad toliko Kremnici, která při svém založení r. 1320 byla obdařena právem kutnohorským. Tak vznikla na Slovensku pod přímým vlivem českého práva horního řada báňských měst (báňská města dolní ve stolicích zvolenské a tēkovské s Kremnicí v čele a báňská města horní ve Spiši a Gemeru v čele s Geľnicí) a v těchto městech rozvíjelo se jednotné právo horní, jež případně bylo nazváno horním právem „československým“. Nositeli tohoto „československého“ práva byli ovšem především, zprvu skoro výhradně, Němci, ale je zajímavé, že u těchto Němců možno

zjistiti zřetelné stopy kulturního vlivu českého. Obráží se zejména v tom, že uctívali české svaté sv. Ludmilu, sv. Václava, sv. Cyrila a Methoděje a že jejich patronem byl na Slovensku stejně jako v Čechách a na Moravě sv. Prokop.

Kulturní souvislost Slovenska s českomoravskou oblastí našeho národa jeví se i v *kolonisaci vesnické* XIII. a XIV. stol. Tato kolonisace vyvíjí se v našich zemích jen jako část velkého hnutí středoevropského, ale vyznačuje se přece některými zvláštnostmi a odchylkami. A je zajímavé, že tyto zvláštnosti a odchylky jsou na Slovensku stejně jako v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, takže i tu možno mluvit o „československém“ právě kolonizačním. Společným znakem tohoto práva je pojem i jméno „*lánu*“ jakožto jednotky pozemkové. S lány běžnými v Čechách a na Moravě setkáváme se sice nejen na slovenském západě, nýbrž i na slovenském východě, nikoli však za Dunajem a v Potisí. Podobně je se *lhotami*. Věc označovaná tímto názvem, t. j. osvobození od poddanských platů na řadu let (na jistou lhůtu), jež dostávali zpravidla osadníci nově založených vsí, jest ovšem společna celé evropské oblasti kolonizační. Ale lhotou nazývala se toliko v Čechách, na Moravě a na Slovensku, ve Slezsku a v nejbližším polském pohraničí. Na Slovensku je na padesát lhot a v starších dobách bylo jich ještě více. Slovenské lhoty i některé jiné zvláštnosti dokazují zřetelně souvislost kolonizačního hnutí a kolonizačního práva na Slovensku s kolonizací v Čechách a na Moravě. Proto sám maďarský historik poddanství v Uhrách Acsady mluví o vlivu „českého práva“ (správněji bylo by mluvit o německém právě kolonizačním přišlém z Čech a Moravy), na vývoj poddanských poměrů na Slovensku a ukazuje, že vlivem tohoto práva vyvinuly se poměry poddanské na Slovensku výhodněji a příznivěji než v ostatním Uhersku.

Pronikání kolonizačního práva „německého“ nebo jak Acsady říká „českého“ na Slovensko nezmařilo však vznik a rozvoj *poddanství* v lidu venkovském. Zatím co duchovenstvo a šlechta nabývala stále větších svobod a práv a zakládáním měst tvořil se svobodný stav městský, obecný lid venkovský upadal postupně v rostoucí závislost na svých pánech světských a duchovních. K závislosti hospodářské přidružila se závislost osobní, *poddanství*. Jen nepatrný zlomek selského lidu zachoval si svobodu. Byli to t. zv. *praedialisté* (podobní českým nápravníkům), kteří konali svým pánům duchovním nebo světským vojenské služby a za to od nich měli propůjčeny pozemky (*praedia*). Všechen ostatní lid selský byl podán vrchnostem, na nichž byl i svou osobou právně závislý. Tito *selští poddaní* (*jobagiones*, *rustici*, *coloni*), s nimiž sply-

nula snad i část bývalých otroků, nebyli pokládáni za vlastníky půdy, kterou vzdělávali, nýbrž za její nájemce. Vrchnosti vykonávaly nad nimi na základě výsadních listin královských (*immunit*) soudní pravomoc, jež náležela dříve úřadům královským, a to některé toliko pravomoc nižší, jiné však i pravomoc vyšší (hrdelní). Povinnosti poddaných k vrchnostem byly rozmanité a ovšem ne všude stejné. Byly to dávky naturální, peněžní i roboty, jejichž velikost se řídila zvyklostí a úmluvami. Ale již ve XIV. stol. došlo v Uhrách k všeobecné zákonné úpravě platů poddanských. Královským dekretem z r. 1351 bylo ustanoveno, že poddaní mají odváděti vrchnostem devátek (*nona*), t. j. devítinu úrody, plodin. Vrchnostem se přímo nařídilo vymáhati tuto devítinu a pohrozilo se jim, kdyby v tom neposlechly, že se plat ten bude vymáhati pro královský fiskus. Toto ustanovení se vysvětluje tak, že král Ludvík chtěl zjednotit šlechtě větší důchody, aby mohla dostáti zvýšené povinnosti vojenské. Snad se tím též mělo zameziti, aby vrchnosti snižováním platů poddanských neodváděly poddaných jiným vrchnostem. Vedle nově stanoveného devátku zůstaly podle všeho v platnosti dřívější platy a povinnosti poddaných, takže dekret z r. 1351 znamenal vlastně přitížení povinností poddanských.

K velikému a podstatnému zhoršení právního postavení lidu poddaného, k utužení jeho *osobní závislosti* na vrchnostech došlo v Uhrách na konci XV. a začátkem XVI. století. Až do té doby mohl se lid selský celkem *svobodně stěhovati*. To byla proň důležitá zbraň proti vrchnostem. Protože pracovních sil bylo málo a cena statku vrchnostenského zvláště po zániku otroctví závisela hlavně na počtu poddaných, propůjčovaly vrchnosti poddaným, aby si je udržely, právo na dříví z panských lesů, na ryby, zvěř a pod., postupovaly jim i jiných výhod. Je pochopitelné, že se vrchnosti, aby se zbavily nutnosti kupovati si takřka přízeň poddaných rozličnými výhodami a ústupky, brzy pokoušely omeziti stěhovací právo poddaných. Již koncem XIII. století bylo třeba vydati královský dekret zajišťující lidem poddaným toto právo (r. 1298). I v potomní době králové uherští znova a znova potvrzovali svými dekrety toto právo poddaných. Učinil to ještě Vladislav r. 1492, při tom však ustanovil, že poddaný, chce-li se vystěhovat, musí dostáti předem jistým výminkám a vyžádati si svolení pánovo. Bez svolení své vrchnosti nikdo se nesměl vystěhovat a žádná vrchnost nesměla přijímatí takové poddané, odešlé bez dovolení vrchnosti. I jinak se v té době utužovala závislost poddaných, omezovala jejich práva. Tak r. 1504

zakázána jim přísně honba. Z toho konečně r. 1514 došlo k velikému *povstání selského lidu*. Ostrihomský arcibiskup hlásal tehdy křížovou výpravu a mnoho sedláků, Srbů, Valachů i Maďarů (Slováků, zdá se, mezi nimi nebylo) přijalo kříž a ozbrojilo se pod Jirím Dózou. Když Dózovi došly peníze na žold, obrátili se křížáci proti bohatým vrchnostem a k nim se přidával hromadně poddaný lid. Páchali velké ukrutnosti, ale na konec odboj byl potlačen a říšský sněm koncem r. 1514 učinil důležitá usnesení o potrestání provinilců.

Nejprve bylo poddaným odňato právo stěhovací. V usnesení sněmovním se praví, že by sice všichni poddaní, kteří se vzbouřili proti svým pánům, zasluhovali trest smrti, ale aby nebyl vyhuben všecken selský lid („bez něhož šlechta málo platí“), mají býti trestem smrti stíženi jen těžší provinilci a vůdcové sedláků, ostatní jen menšími pokutami. Aby však paměť a trest za jejich zradu přešly i na jejich potomky, aby se vědělo, jaký je to hrozný zločin vzbouřiti se proti svému pánovi, mají všichni poddaní sedláci pozbyti svobody dosud užívané, přecházeti s místa na místo a mají svým vrchnostem býti poddání „*mera et perpetua rusticitate*“ (pravým a věčným poddanstvím). Zároveň značně zvýšeny platební povinnosti a roboty poddaných. Konečně se ustanovilo, že král nesmí nikoho ze selského rodu učiniti biskupem; kdyby to přece učinil, nikdo mu nemá platiti desátek. Poddaným se také zakázalo nositi zbraně; naopak se vrchnostem dovolilo opeňovati svá sídla a zřizovati hrady (na obranu proti poddaným). Tak selské povstání způsobilo veliké zhoršení poměrů selského lidu. Ačkoli Slováci, jak se zdá, celkem se ho nezúčastnili, jeho následky jistě dolehly také na ně. Podrobnější prozkoumání poměrů selského lidu na Slovensku je ovšem teprve úkolem budoucnosti. Bude zajímavé srovnati poměry ty s poměry českými i s poměry v jiných částech Uher. Ale již předem možno říci, že poddanému lidu dařilo se celkem asi na Slovensku vlivem společného zákonodárství uherského a vůbec společného vývoje s Uhrami značně hůře než v Čechách a na Moravě, ale snad přece působením vzpomenutých vlivů českých namnoze lépe než v ostatním Uhersku. Později ve století XVII. a XVIII. zhoršily se ovšem v Čechách a na Moravě poměry lidu poddaného strašlivě.

b) Komitátní zřízení a ústřední správa.

S proměnou společenských poměrů v Uhřích a na Slovensku, jak byla právě vyložena, těsně souvisí změna *komitátního zřízení uherského*, jež se udála ve století XII. a XIII.

Staré zřízení komitátní bylo, jak jsme viděli, zcela prosté a jednotné; pravomoc úřadů komitátních vztahovala se na celé území komitátu, na všechno jeho obyvatelstvo. Ale od konce XII. století nastává podobně jako v zemích českých rozklad této prosté organizace správní. Ústavy duchovní a později také světské pání dosahují pro své statky a lidi na nich usedlé osvobození od pravomoci komitátních úřadů. Nově vznikající města jsou z ní od počátku vyňata. Mnoho královských statků a královských práv spojených dosud s úřady komitátními přechází do rukou soukromých. To vše se dělo skoro stejnou dobou také v Čechách a na Moravě, ale konečný výsledek toho vývoje nebyl v Uhřích stejný jako tam. Rozkladem starého zřízení hradskeho zmenšil se v Čechách počet správních obvodů krajských a místo nich vytvořil se menší počet větších krajů (dva tři starší obvody správní splynuly v jediný kraj). V Uhřích se počet a rozsah komitátů celkem nezměnil. Změnilo se toliko jejich vnitřní zřízení, ale značně jinak než v Čechách.

Nejdůležitější změna nastala v *soudnictví komitátním*. V starší době soudní pravomoc nad veškerým obyvatelstvem komitátu vykonávali komitátní úředníci: jednak župan a jeho zástupce hradskeho sudí (*comes curialis castri*), jednak sudí královský (*iudex regis*). Vykonával ji však také král sám cestuje od komitátu ke komitátu, při čemž jej provázeli oba soudní úředníci komitátní. Někdy však král vysílal do komitátů své zástupce, jimž se říkalo „*soudecové vyslaní*“ (*iudices missi vel consuituti*), zejména často *palatina*. Původně asi všichni tito soudecové soudili sami osobně. Časem však se vyvinul zvyk, že k soudu přibírali přisedlíci ze šlechtických obyvatel komitátu. To se dělo také v Čechách (svědčí o tom zvláště *statuta Konradova*), kdežto však se tam z těchto zárodků autonomního soudnictví krajského nevyvinuly trvalé útvary, došlo v Uhřích autonomní soudnictví komitátní velikého rozkvětu a trvalého významu. Přispěly k tomu rozhárané poměry uherské ve stol. XIII., hlavně za Ondřeje II. Protože se komitátní soudnictví v tu dobu řádně nevykonávalo, vymohla si nižší šlechta v některých komitátech od krále dovolení, aby se sama směla sejit k rozhodování sporů a konání spravedlnosti. Prvně, pokud známo, se to stalo r. 1232. V potomní době pak se tento způsob vykonávání soudní pravomoci po komitátech rozmáhal. Soudní působnost někdejších komitátních soudců královských, tedy královských *úředníků*, pozbývá významu (namnoze snad docela zaniká) a komitátní soudnictví přechází do rukou šlechtických obyvatel komitátu.

Nejprve je vykonávají na soudních shromážděních nebo sjezdech komitátních, jež řídí sám král. Ale již v pol. XIII. stol. možno zjistiti počátky *stálých komitátních soudců šlechtických*, kteří vstupují na místo dřívějších *královských* sudí komitátních. Tito šlechtičtí soudcové jmenují se *iudices nobilium* n. *servientium* (v pozdější době „iudices nobilium“ zkracovalo se na „iudlium“), maď. *szolgabírók*, z čehož odvozen slovenský název *slúžný*, německy *Stuhlrichter*. V každém komitátě bývali nejčastěji čtyři. Zprvu snad dosazoval je král sám ze šlechty jednotlivých komitátů, později však je volila komitátní šlechta nižší, oni nobiles nebo servientes. Tím se teprve stali opravdovými zástupci komitátní šlechty. Jejich pravomoc se stále rozšiřovala na újmu starých komitátních úřadů královských. Koncem stol. XIII. soudní pravomoc županova jaksi splynula s touto pravomocí šlechtických soudců komitátních; župan se stal předsedou komitátního soudu, složeného z těchto soudců šlechtických, kdežto úřad královského sudí komitátního již dříve byl zanikl.

Se vznikem instituce šlechtických soudců souvisí také nové územní rozdělení komitátní. Protože tito soudcové bývali zpravidla čtyři v každém komitátě, byly komitáty rozděleny na čtyři *okresy* (zv. latinsky *processus*, maď. *járás*).

Pravomoc soudů komitátních, jak se nově vytvořily v století XIII. — říkalo se jim *soudní stolice komitátní*, *sedes iudiciaria comitatus*, z čehož se později zkrácením utvořil název *sedria*, — vztahovala se na všechno obyvatelstvo komitátní, šlechtické a nešlechtické; toliko vysoká šlechta magnátská byla z ní aspoň později vyňata. Konávaly se v pravidelných lhůtách (každých 14 dní nebo nejméně jednou za měsíc) a skládaly se z župana a jeho náměstka podžupana, ze čtyř šlechtických soudců komitátních a z několika (8—12) přísedících ze šlechty příslušného komitátu. V XV. stol. tito přísedící bývali voleni na sjezdech komitátních na určitou dobu na př. na rok. Protože po svém zvolení skládali přísahu, nazývali se *přísežní přísedící*, iurati nobiles, assessores n. co-assessores iurati sedis iudiciariae; později místo „iurati assessores“ říkalo se krátce „*iurassores*“.

Tak se vytvořily v Uhřích a ovšem i na Slovensku v posledních stoletích středověku stálé autonomní šlechtické soudy komitátní, o jejichž složení rozhodovala komitátní šlechta, soudy, jakých v Čechách a na Moravě po krajích nebylo. Jisté byla to velmi důležitá bašta moci šlechtické, jaké česká šlechta neměla.

Naznačený vývoj šlechtické samosprávy komitátní v oboru soudním byl provázen také proměnou *královských úřadů*

komitátních. Kdežto ve starší době župan míval dva hlavní své zástupce nebo pomocníky: vojenského hejtmána komitátního a svého hradského sudí, jest asi od druhé polovice XIII. stol. jeho jediným zástupcem *podžupan* (*vicecomes*, *vicispán*) a později až po naše dny *alispán*). Tento podžupan býval ustanovován od župana, pro něž se ujmá název *vrchního* nebo *hlavního župana* (*föispán*). Vrchní župan i v tuto dobu jest královský úředník, králem dosazovaný a jeho jménem vedoucí správu komitátu. V dosazování vrchních županů byl král později arci vázán jistými výminkami. Podle dekretův a usnesení sněmovních z druhé pol. XV. stol. vrchním županem mohla býti pouze šlechtická osoba světského stavu, jež měla statky v komitátě. Také bylo od konce XV. stol. pravidlem, že každý komitát musí míti svého vrchního župana, že nesmějí dva komitáty nebo několik komitátů býti spojeny v rukou župana jediného. Již za doby arpádovské úřad županský býval někdy udílen dědičně — veliká župa zvolenská měla již od počátku XIII. stol. dědičné župany z rodu pánů Kačiců — větší měrou se to pak dělo za krále Zikmunda Lucemburského. Některá županství byla také spojena se stolicemi biskupskými nebo arcibiskupskými. Od stol. XV. byla dědičná županství sice zakazována, ale marně. Ještě na konci XVII. stol. devatero županství bylo spojeno s určitými prelaturami a šestnáct rodin magnátských drželo úřad županský dědičně. V Turci na př. županství bylo teprve od r. 1527 dědičné v rodině Revajovské. Ačkoli se takto úřad vrchního župana někde vymykal svobodnému rozhodování královi, přece si úřad ten celkem až do doby habsburské zachoval povahu úřadu královského. Vrchní župan byl stále zástupcem královské moci v komitátě (v Čechách se teprve na konci doby předhabsburské ustálil úřad král. hejtmanů krajských, jejichž postavení bylo podobné): předsedal soudům komitátním, svolával aspoň zpravidla a také řídil šlechtické sjezdy komitátní, o nichž hnedle více uslyšíme. Hlavním důchodem vrchního župana byly soudní poplatky a pokuty.

Zástupcem županovým byl, jak již řečeno, *podžupan*, dosazovaný županem a proto na něm úplně závislý. Ve stol. XIII. a XIV. podžupan nemá samostatné moci úřední, je toliko osobním zřízencem županovým. Teprve na konci XV. stol. (1486) bylo právo županovo jmenovati si podžupana omezeno ustanovením, že podžupanem může býti toliko člen komitátní šlechty. Na poč. stol. XVI. (1504) pak nařízeno, že vrchní župan nesmí podžupana ustanoviti bez souhlasu a svolení šlechty komitátní. Odtud komitáty nabývaly vždy většího vlivu na jmenování podžupanů, kteří se tak stávali stále více úředníky komitátních

obcí šlechtických, úřadem se samostatnou, na vrchním županu nezávislou a stále rostoucí působností. Tento vývoj se dovršil teprve v době habsburské (od pol. XVI. stol. komitáty, jak ještě uvidíme, *voll* podžupana, který se stává předním úředníkem komitátní obce šlechtické, náčelníkem komitátního samosprávy). Vrchní župan pozdějšího středověku naopak, ač je přímým nástupcem starých županů — v tom je více kontinuity než v Čechách — pozbývá skutečného významu a působnosti, stává se spíše *hodnostářem*, než úředníkem.

V posledních stoletích středověku staly se vážné změny také ve zřízení *ústřední správy* uherské. Velikého významu nabyl přední z dvorských úředníků *palatin*. Byl původně jen náčelníkem a správcem královského dvora, vystupuje brzy jako králův zástupce ve vykonávání veřejné pravomoci, zvláště soudní. Víme již, že často býval zástupcem královým na soudech komitátních, ale také u dvora soudíval jménem královým a řídíval veliká říšská shromáždění soudní. Býval též vůdcem vojska šlechtického na místě králově a zastupoval krále i v jiných věcech. Jeho působnost byla tedy veliká a proto již v XIII. století míval svého zástupce: *vicepalatina*. Jak významné bylo již v tu dobu postavení palatinovo, vysvítá z ustanovení Zlaté bully z roku 1222, podle něhož palatin měl u sebe míti jeden z jejích exemplářů a dbáti toho, aby ani sám se neodchyloval od jejích předpisů, ani nedával souhlasu k tomu, kdyby král nebo šlechta nebo kdokoli jiný chtěli proti nim jednat. Nabývá takto moci na králi nezávislé, přestává palatin znenáhla býti úředníkem čistě královským, dvorským, začíná se jeviti poněkud také zástupcem šlechty proti králi. Vývoj ten v potomní době pokračuje. Koncem XIII. století (r. 1290) vymohla si šlechta uherská slib králův, že bude palatin dosazovati toliko s její radou, čímž ovšem vzrostl vliv zemské šlechty na úřad palatinův. Za silných králů z rodu Anjou poklesl sice význam toho úřadu a vliv šlechty na něj, ale od stol. XV. nabývá palatin stále větší moci a stává se stále více zástupcem zemské šlechty, úředníkem zemským. Jak panstvo uherské koncem XV. stol. pohlíželo na úřad palatinův a jakým jej chtělo míti, ukazují nejlépe t. zv. artykule palatinské z r. 1485, ať je pokládáme za skutečný zákon, králem potvrzený a vydaný, či jen za soupis požadavků šlechtických, jež nebyly schváleny. Podle těchto artykulů svolává palatin po vyměření královského rodu volební sněm a odevzdává při volbě první hlas. Je poručníkem nezletilého krále a za královu nezletilosti všichni jsou povinni poslouchati ho jako krále. Je nejvyšším velitelem zemské hotovosti; rovná rozbroje a záští mezi obyvatelstvem a trestáním vinníků pe-

čuje o to, aby moc královská netrpěla újmy a veřejný pokoj byl zachován. Palatin má dále býti prostředníkem mezi králem a zemí, má rozhodovati spory mezi králem a jeho poddanými. Za nepřítomnosti královny stává se bez zvláštního jmenování královským místodržícím. Celkem podobá se uherský palatin pravomocí a postavením nejvyššímu purkrabí českému, ale v některých oborech, zvl. v oboru soudním, má ještě více práva.

Asi v pol. XII. století objevují se v Uhřích vedle úřadu palatinova jiné úřady dvorské, jež se později staly úřady zemskými. Je to především *dvorský sudí* (judex curiae regis), jež si tento název zachovává i v době, kdy již byl značnou měrou úředníkem zemským (ale maďarsky se nazývá országbíró, t. j. zemský nebo státní soudce). Pro nás důležitější je úředník, jež se podobá českému a vůbec západoevropskému komorníkovi, ale v Uhřích má zvláštní název *tavernicus* (ze slovanšského „tovor“ = truhla), nebo *magister tavernicorum* (maď. *tarnókmestr*). Původně byl taverník správcem královské komory (zprvu se také někdy nazýval nejv. komorníkem, *supremus camerarius*) neb pokladny, později přešla naň správa svobodných měst královských (proto se těm městům říkalo také města taverníkovská). Ve XIV. stol. přestal taverník spravovati veškeré důchody královské a zůstal jen vrchním správcem a soudcem měst královských (asi jako český podkomorí). Vlastním správcem královských financí se stal v tu dobu jiný úředník, zvaný *nejvyšším pokladníkem* (*summus thesaurarius*), jež se v tom postavení udržel až do doby habsburské, kdy jeho úkoly převzala uherská komora založená Ferdinandem I.

Významný byl také úřad *kancléřský*. Samostatná kancelář královská vzniká v Uhřích v druhé polovici stol. XII. a v jejím čele stojí *kancléř* (*cancellarius Hungariae*), jímž bývá zpravidla probošt ve Stol. Bělehradě. Ale brzy, v pol. XIII. stol., vlastní správa kanceláře přechází na kancléřova zástupce *místokancléře* (*vicecancellarius*), kdežto kancléřství se stává jen čestnou důstojností, jež bývala udílěna arcibiskupům a biskupům. Za Anjouvců vznikla vedle staré kanceláře jiná menší n. tajná kancelář (*cancellaria minor*), kterou spravoval *tajný kancléř* (*secretarius cancellarius*). Kolem polovice XV. století stal se tento tajný kancléř, jímž bývala zhusta osoba světská, pravidelným zástupcem královým na soudě, kde bylo potřebí osobní přítomnosti královny (*personalis praesentia*). Když pak r. 1469 král Matyáš spojil obě kanceláře tak, že úřady nejvyššího kancléře a tajného kancléře splynuly v jedno a staly se pouhým titulem, jež později byl trvale spojen s arcibis-

kupstvím ostříhomským, vlastní správce kanceláře, který býval zástupcem královým na soudě, nazýval se latinsky „personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens“, nebo krátce *královským personálem*. Českému nejv. kancléři se uherský kancléř i personál významem ani zdaleka nerovnali.

c) Počátky stavů zemských. Zemské sněmy a sjezdy komitátní.

Seznámili jsme se s vývojem uherského správního zřízení, ústředního i komitátního, do konce doby předhabsburské. A poznali jsme, že toto správní zřízení nebylo určováno a ovládáno veskrze jen mocí královskou, že do něho pronikal a v něm se uplatňoval měrou dosti významnou již také živel jiný, omezující stále více moc královskou původně neomezenou. Tento nový živel, jenž se stává soupeřem moci královské, nazýváme starým názvem *stavové*, nebo *stavové zemští*. Myslíme tím ty třídy obyvatelstva, které jsouce společnými právy svých příslušníků spojovány v jednotná právní tělesa, mají formální, zákonem upravený vliv na věci zemské nebo státní, takže se jaksi s panovníkem dělí o veřejnou moc v zemi, zastupující vedle něho a proti němu zemi, zemskou obec nebo politický národ. Stavové tohoto způsobu — a zprvu je to všude jen šlechta vyšší i nižší, k níž se časem přidružuje vysoké duchovenstvo a svobodné měšťanstvo — vytvářejí se ve všech zemích evropských teprve v posledních stoletích středověku. Tak tomu bylo nejen v Čechách, ale i v Uhřích. I tam se teprve na konci středověku stavové zemští, hlavně ovšem šlechta, stávají vedle krále zástupci nebo představiteli veřejné moci, kdežto v době starší všechna moc státní vycházela od krále a v jeho osobě se sbíhala; i tam teprve na konci středověku vzniká stavovský stát.

Je známo, že stát stavovský později zase všude zatlačen byl státem absolutistickým, ale tak, že stavovská ústava nezahynula všude úplně. Proto moderní snahy konstituční, směřující k ústavnímu omezení absolutní moci panovnické *zákonně* stanovenými právy politických zástupců národa, ovšem národem samým volených, mohly se někde opírat o stará práva stavů zemských, moderní konstituce mohla vzniknouti takřka jen přetvořením staré ústavy stavovské, aniž byla porušena souvislost právního vývoje. Nejlépe podařilo se to v Anglii, kde moderní konstituční stát vyvinul se zcela přirozeně ze státu stavovského. Také v Uhřích zbylo až do nové doby z historické ústavy stavovské tolik, že bylo tam možno vybudovati moderní konstituci prostě jejím přetvořením a za-

chovati při tom souvislost ústavního a právního vývoje, čímž se vysvětlují z valné části skvělé úspěchy ústavních bojů uherských v minulém století. Není divu, že si Maďaři nemálo zakládali na této nepřetržitosti svého ústavního vývoje a že maďarští historikové soustavně a důrazně ukazovali na tento starý původ platného státního práva uherského.

Ale ani to historikům maďarským nestačilo. Nestačilo jim, že se mohli chlubit právní souvislostí svého moderního zřízení státního se státním zřízením doby stavovské. Snažili se dokázati ještě více, že totiž ústavní práva uherského národa jsou ještě starší, že národu uherskému příslušela od samého založení uherského státu, že uherský stát byl od prvopočátku v podstatě státem konstitučním, že uherská ústava je tak stará jako uherský stát, že je to „ústava tisíciletá“. Bylo jim sice přiznati, že starší králové uherští vládli zcela absolutisticky, nedělíce se s nikým o státní moc, ale aby zachránili skvělou představu tisícileté ústavy uherské, pomáhali si umělými konstrukcemi právně historickými. Učili, že absolutistický stát první doby královské, o němž prameny podávají neklamné svědectví, předcházela doba ústavy přímo demokratické, kdy zdrojem a představitelem veškeré moci veřejné byl národ sám a že pozdější absolutismus vznikl tím, že národ svou moc „mlčky“ přenesl na krále, takže aspoň theoreticky tato absolutní moc královská byla založena na vůli národní. Avšak pro toto učení není opory ve spolehlivých pramenech historických, kde ani stopy nenacházíme po takovém původu královské moci uherské, a protože se nesrovnává s veškerou naší zkušeností historickou, ba ani se zdravým rozumem, dlužno odmítnouti je zcela rozhodně. Jestliže historikové uherští hledali v nejstarším státním zřízení uherském zárodky moderního konstitucionalismu, byl to historický blud. Nebylo jich tam o nic více než v tehdejších státních zřízeních českých, ba spíše snad ještě méně.

Jisto je, že v Uhřích stejně jako u nás moc panovnická původně po žádné stránce nebyla zákonně, formálně, omezena právy národa nebo některých jeho tříd. Vedle panovníka vystupují tam zprvu jako veřejný činitel (podobně jako u nás) toliko královští župané a jiní úředníci a hodnostáři (také duchovní), kteří jsouce zcela závislí na králi a nemajíce společných zákonem stanovených práv, nemohou býti uznáni za stav zemský, nebo dokonce za zástupce národa. Později, asi od pol. XII. stol. vystupuje do popředí veřejného života prostá nižší šlechta bojovnická. Zvláštních práv politických však tato šlechta bojovnická nemá. Ba u jejích příslušníků nepozorujeme zprvu jasného vědomí společných zájmů, ani snahy o spo-

lečný postup k jejich obhájení, k dobytí práv, která by je chránila proti neomezené moci, ano libovůli králově.

Takové vědomí a taková snaha se v nich vyvinuly za dlouhých a pohnutých bojů o korunu uherskou mezi členy rodu Arpádova a za vnitřních zmatků, jejichž příčinou byla vladařská nezpůsobnost některých králů uherských. K nim dlužno počítati zvláště Ondřeje II. (1205—1235). Byl to panovník slabý, který nedovedl krotiti moc a zpupnost vysoké šlechty úřednické, nýbrž jejich vzrůst podporoval rozdávaním hradů, statků, důchodů a celých komitátů. Moc, která se tím hromadila v rukou magnátů, byla nebezpečná šlechtě nižší, její svobodě a jejím statkům. To ji pohnulo, aby se vzepřela moci králově. Vynutila si na králi písemné uznání svých práv proslulou *zlatou bullou z r. 1222*. Této listině přiznávali uherští historikové a státoprávní theoretikové nesmírný význam, a to nikoli neprávem. Ale je jisto, že valná část toho významu není v listině samé, nýbrž v jejích osudech pozdějších, v tom, že se stavové uherští v pozdějších svých zápasech s moci královskou dovolávali zlaté bully Ondřejovy jako základu svých práv, a dovedli si vynutiti, že i za poměrů docela změněných až do konečného rozvratu říše uherské byla jim nastupujícími králi potvrzována. Věcným obsahem zlatá bulla uherská neliší se podstatně od podobných výsad, jež tu dříve, onde později panovníci byli nuceni přiznati šlechtě. Nejdůležitější pro nás jsou ta její ustanovení, jimiž se upravuje zásadní poměr mezi moci královskou a moci šlechty.

Je to nejprve slib králův, že každý rok o sv. Štěpáně bude konati buď on sám nebo jeho jménem palatin valné shromáždění soudní, k němuž může přijíti každý šlechtic a přednésti tu své žaloby. Jsou to dále ustanovení, že král nesmí se statků šlechtických ani od lidí sedících na půdě církevních ústavů vymáhati daň; že šlechta je povinna k službě vojenské toliko na obranu země, nikoli k výpravám zahraničním, leda za žold. Konečně ustanovení závěrečné, přiznávající biskupům, jiným hodnostářům a šlechtě, společně i jednotlivě, právo, kdyby král nebo některý z jeho nástupců jednal proti zlaté bulle, postaviti se mu moci na odpor — proslulé *ius resistendi*. Toto právo branného odporu není ve středověku nijak neobvyklé — i v Čechách se s ním setkáváme — ale v Uhřích nabylo zvláštního významu, poněvadž se ho stavové v pozdějších bojích s moci královskou neustávali dovolávat a dávali si je od svých králů potvrzovati až do r. 1687.

Ostatní uvedená ustanovení zlaté bully Ondřejovy rovněž neobsahují nic kromobyčejného. Omezení vojenské povinnosti na válku obrannou domohla se šlechta dříve nebo později

skoro všude; rovněž zásadního osvobození od daní, jež ošem nebylo nikde, a také ne v Uhřích, trvale zachovávalo. Ani slibem, že se každoročně má konati valné shromáždění, jež by soudilo rozepře šlechty, nezavádělo se v Uhřích nic neobyčejného a snad ani zcela nového. Zdá se, že taková valná shromáždění soudní konávala se v Uhřích (podobně jako v Čechách) již před r. 1222. Jisté byla to instituce důležitá pro rozvoj moci stavovské, protože umožňovala pravidelný vliv šlechty na vyšší soudnictví¹⁾ a snad na veřejné otázky vůbec. Jeť pravděpodobno, že na těchto soudních shromážděních, jež se scházívávala v ustanovený den v Stol. Bělehradě, dostávaly se krom soudních sporů na přetřes i jiné věci obecně důležité, ač k pravidelnému rokování a rozhodování o nich tu sotva docházelo.

Vedle těchto pravidelných shromáždění soudních, konaných v Stol. Bělehradě, objevují se v Uhřích od polovice XIII. stol. valná shromáždění jiného způsobu, jež se konávala na jiných místech v nepravidelných lhůtách. V listinách bývají označovány názvy *parlamentum publicum*, *parlamentum generale*, *congregatio generalis* nebo *congregatio totius regni*; česky můžeme je nazývati *sněmy*, ačkoli se ještě valně liší od pozdějších sněmů. Jejich „usnesení“ buď mívají formu královských dekretů, v nichž je toliko zmínka, že byly vydány s radou šlechty, nebo se podobají smlouvě mezi králem a stavy, majíce povahu landfrýdu. Teprve na samém konci doby Arpádovské — r. 1298 — setkáváme se v Uhřích se sněmem, který o něčem opravdu se usnáší, opravdu rozhoduje. A jeho usnesení bylo takové, že mohlo podstatně změnit poměr mezi moci královskou a stavovskou. Stanovilo se jím, že král má stále míti u sebe, vždy po tři měsíce, po dvou biskupech a dvou baronech a krom toho šlechtice zvolené sněmem jako své stálé rádce. Ti měli býti placeni z královských důchodů a král neměl bez nich nic důležitého podnikati. Tím měla býti postavena po bok králi *stálá rada stavovská*, jež byla by stavům zajišťovala stálý, zákonem zaručený vliv na správu státní.

Avšak veliké úspěchy, jichž stavovská moc v Uhřích došla na konci doby arpádovské, nebyly trvalé. Králové z rodu Anjou, kteří dosedli na trůn uherský po vymření Arpádovců, svou vladařskou rázností nejen dovedli zaraziti další vzrůst moci stavovské, nýbrž i připraviti stavy uherské o nejdůležitější jich vymoženosti z předešlé doby. Dřívější každoroční valná shromáždění soudní stávají se v tu dobu velikou vzác-

¹⁾ Na soudnictví nižší (komitátní) domohla se šlechta v tutéž dobu vlivu šlechtickými soudy komitátními.

ností, a svolávání jiných shromáždění šlechty, sněmů, vychází skoro docela z obyčejů. Teprve zmatky a boje o trůn nastalé po vymření rodu Anjou za krále Zikmunda Lucemburského nutily zase častěji svolávat stavy na sněmy, jež se pak v XV. stol. — značně později než v Čechách — staly pravidelným zařízením ústavním určitějších forem a určitější pravomoci.

I v Uhřích (jako všude jinde) přispěla k tomu nejvíce naléhavá potřeba peněz zvláště na vedení válek. Protože řádné důchody králů uherských na to nestačily, byli nuceni vymáhati na obyvatelstvu *daně mimořádné*. Již zlatou bullou Ondřejovou bylo sice šlechtě přiznáno osvobození od daní, ale toto osvobození se vztahovalo asi toliko na řádné daně. Aspoň se zdá, že daně mimořádné králové uherští vymáhali před tím i potom ode všeho obyvatelstva, kdykoli toho nastala potřeba. Činili to zprvu jen zřídka v případech mimořádných, ale potom stále častěji. Tyto mimořádné daně dlouho se vybíraly z pouhé moci královny bez vyjednávání se stavy. Kdežto v Čechách od počátku XIV. stol. bylo zákonným pravidlem, že král smí mimořádnou daň (berni) vymáhati jen se souhlasem stavů, v Uhřích teprve na konci XIV. stol. (1394) byla prvně mimořádná daň svolena od stavů na sněmu. A ještě později (1439) král Albrecht uložil Uhřům mimořádnou daň válečnou jen se svolením své rady bez sněmu, což v Čechách již déle jednoho století bylo zhola nemožné. Teprve v druhé polovici XV. stol. vyvinulo se a ustálilo také v Uhřích právo stavů povolovati králi mimořádné daně nebo berně a stavové uherští střežili je přímo žárlivě. Vedle práva povolovati berně domohli se stavové uherští koncem středověku také práva spolupůsobiti při *vydávání zákonů*. I toto právo ustálilo se teprve v druhé polovici XV. stol. Od počátku nesporné bylo právo sněmu, *voliti si krále*, nebylo-li zákonného dědice a toto právo nabylo v XV. stol., podobně jako v Čechách, velikého významu.

Některé zajímavé zvláštnosti shledáváme ve *zřízení sněmů uherských*. Právo účastniti se sněmu měl každý šlechtic a původně asi docházela na sněm všechna šlechta osobně. Ale od konce XIV. stol. stává se pravidlem, že nedocházejí na sněm všichni šlechticové osobně (viritim), nýbrž z každého komitátu přichází jen několik komitátních delegátů (nobiles electi, nuncii). Příčinou toho zajímavého zjevu byla zajisté veliká rozloha říše uherské, a bylo by nesprávné spatřovati v něm již uskutečnění moderní soustavy reprezentativní (zastupitelské). Neboť oni komitátní vyslanci nebyli skutečnými právními zástupci veškeré šlechty svého komitátu, nýbrž jen plnomocníky těch, kdo nechťeli nebo nemohli přijíti na sněm osobně. Každý šlechtic mohl i potom dostaviti se na sněm sám osobně a někdy i v tu

dobu všechna šlechta přicházela na sněm hromadně. Vysílání delegátů komitátních na sněm mělo tedy především účel praktický: usnadniti šlechtě povinnost k účasti ve sněmích. Utraty těchto delegátů hradila ovšem šlechta komitátní a bylo přímo ustanoveno, že na to každý šlechtic musí přispěti podle velikosti svého majetku.

V době jagellonské přestává tento způsob obesílání sněmů, šlechta dochází k nim zase hromadně a prohlašuje se to přímo za její povinnost. Byla to povinnost namnoze velmi nepříjemná, zvláště pro méně zámožné šlechtice, kteří častým dojížděním na sněmy přiváděni byli do bídy. Někteří bývali proto od této povinnosti osvobozováni, nebo se jim všelijak ulehčovala, na př. nařízením, že sněm nesmí trvati déle čtrnácti dnů. Ale to vše nepomáhalo. Duchovní a světští magnáti kořistili z těchto nesnází nižší šlechty, přicházeli do sněmu pozdě, protahovali sněmovní jednání, až se šlechta finančně vyčerpaná rozjela domů a přenechala magnátům volné pole. Ba na konci doby předhabsburské se stávalo, že magnátská oligarchie kupovala chudší šlechtice a vydržovala je při sněmu k účelům politickým. Vedle magnátů a šlechty objevují se od konce XIV. stol. na sněmích uherských také vyslancové svobodných měst královských, jichž ovšem, jak víme, bylo jen málo.

Sněm svolával zpravidla toliko král, a to na rozličná místa. Teprve od konce XV. stol. stalo se pravidelným místem sněmovního jednání pole zvané Rákos u Budína. Počátkem XVI. stol. polští a němečtí sousedé říše uherské slovem *Rakos*, *Rakusch* označují přímo uherský sněm. V tu dobu sněmy byly svolávány velmi často, ač ne ještě pravidelně každý rok.

Složení sněmu uherského bylo, aspoň podle tvrzení uherských historiků, mnohem jednodušší než kdekoli jinde. Kdežto v jiných zemích západoevropských (také v Čechách) nacházíme na sněmích několik těles stavovských aneb kurií (stav panský, rytířský, městský a j.), z nichž každá rokuje a usnází se odděleně, v Uhřích toho nebylo. Tam všichni členové sněmu rokovali a usnázeli se společně. Toliko královská rada, složená ovšem nejen z vysokých královských úředníků a prelátů, nýbrž i z jiných bohatých „baronů“, měla na sněmu uherském zvláštní postavení již v tuto dobu. Ale nejví se samostatným stavem zemským, jako u nás stav panský, nýbrž jen poradním a pomocným orgánem královým u vykonávání moci zákonodárné, nepoměrně závislejším na králi než byl český stav panský. Podobala se dosti značně jakési panské sněmovně a opravdu se z ní později, v době habsburské, vyvinula tabule magnátská. Ostatní účastníci sněmu (šlechta, šlechtičtí vyslancové komitátní, zástupcové svobodných měst královských)

nedělili se ve zvláštní sbory nebo kurie jako v Čechách, nýbrž prý rokovali a usnášeli se společně. Kdežto v Čechách každý stav na sněmu odevzdával votum společně, jež bylo výsledkem předchozích porad všech jeho příslušníků, a za platné usnesení uznávalo se jen to, o čem se dohodli všichni tři stavové, v Uhřích prý všichni účastníci sněmu odevzdávali ještě na poč. XVII. stol. hlasy jednotlivě. Ale hlasy prý se nepočítaly, nýbrž vážily, takže sanior pars uznávala se za maior pars. To asi v praxi znamenalo, že nejvíce platily hlasy magnátů, nejméně hlasy zástupců městských. A protože těchto hlasů městských bylo jen málo, můžeme si představit, že na sněmu uherském města mnohem méně platila než v Čechách.

Jinak o *způsobu jednání na sněmích* uherských mnoho nevíme. Ani není jasno, jakou řečí se vlastně na sněmích těch mluvilo. Usnesení sněmů a všechny spisy sněmovní byly ovšem až do XIX. stol. latinské, ale dlužno mít za to, že již ve středověku *mluvilo se na sněmích také jazykem národním* či spíše národními jazyky. Není nikterak jisté, že to byl jen jazyk maďarský. Valná část šlechty na sněmy docházející snad ani maďarsky neuměla, a jisté jazyk maďarský nebyl její řečí obcovací. To se týká hlavně šlechty slovenské, protože Chorvati, majíce své vlastní sněmy, účastnili se jen nepravděpodobně jednání sněmů uherských. Ačkoli nejsme dosud dostatečně poučeni o národní povaze uherské šlechty ve středověku, můžeme přece tvrdit, že nebyla to nikterak šlechta čistě maďarská, že naopak živel slovanský, a zejména též slovenský, byl v ní zastoupen velmi silně. Byl jistě posilován vlivy českými.

Je neobyčejně zajímavé, že *v listinách králů uherských* dříve se objevuje *čeština* než maďarština, a to za krále Zikmunda. Zikmund měl při svém dvoře mnoho Čechů, dvořanů a kněží, a tím se nepochybně stalo, že z jeho královské kanceláře bylo vydáno nemálo listin českých (je prý jich v uherských museích na dvacet). Také za krále Matyáše Korvína čeština měla významné místo při královském dvoře uherském. Matyáš — nebo Matěj, jak mu říkají Slováci — nebyl původu vpravdě maďarského; po otci byl Valach (Rumun), po matce prý snad Srb. Jisté uměl srbsky a naučil se proto snadno češtině, když pojal za manželku dceru Jiřího z Poděbrad. Uvádí se jeho list psaný r. 1468 králi Jiřímu, kde praví: „Pane Jiří, králi český, bratře a otče můj milý! Jakož mne nazýváš králem uherským, věz, že já nejsem král uherský, ale král walaský.“ Ačkoli Matyáš vydal mnoho listin jazykem českým (pro města na Slovensku), maďarská listina se po něm nezachovala ani jedna. Ano pochybuje se, zda vůbec dobře

uměl maďarsky. Na konci jeho vlády, kdy pojal za choť neapolskou princeznu, ovládly na jeho dvoře vlastina a humanistická latina.

Za králů z rodu jagellonského užívalo se českého jazyka v Uhřích ještě více. Tvrdívá se dokonce, že Vladislav r. 1492 zahájil uherský sněm řečí českou, ač uměl latinsky. Ale to je patrně omyl (Sasinek, *Stručný dejepis Uhorska*, II. 130 píše, že řečnil latinsky). Za to však opravdu snad česky na sněmu tom mluvil biskup varadínský Valentin Vlk. Možno z toho souditi, že Čechové resp. Slováci byli na sněmu tom a uherských sněmích vůbec živem velmi významným a jazyk česko-slovenský že se tu ozýval snad ne méně než maďarský. Jak málo maďarský byl *národnostní ráz tehdejší uherské šlechty*, je zřejmé na př. z toho, že za doby jagellonské stál v čele uherské národní šlechty a později od ní zvolen byl za krále (proti Ferdinandovi Habsburskému) muž, o jehož slovanství nelze pochybovati, *Jan Zápolský*. Rod Zápolských byl původu charvatského, ale maje statky na Slovensku, nepochybně se počestil neb poslovenštil. Po palatinu Štěpánu Zápolském zachoval se český list (z r. 1498), rovněž po jeho vdově Hedvice (z r. 1504). Tato Hedvika měla skvělý dvůr na zámku trencanském a kolem něho vytvořila se silná strana zemanská, k níž náležel známý právník uherský Štěpán Verböczy (z Vrbovce), rodem Slovan. A synem této Hedviky byl právě Jan Zápolský, vůdce národní šlechty uherské a pozdější protikrál Ferdinand Habsburského. Podrobné a přesné badání poučí nás zajisté důkladněji a spolehlivěji o síle slovenského živlu v dějinách uherských, o významu slovenské šlechty ve veřejném životě uherském. Ale již teď sníme říci, že nebyly malé, a to nás také nutí zajímati se o uherské dějiny vůbec, zvláště pak též o formy veřejného života v Uhřích, o vývoj uherské ústavy. Tím pro nás zajímavosti nabývají i dějiny uherského zřízení stavovského a uherského sněmování, jimž se zde proto věnovalo trochu více pozornosti.

Ještě větší důležitost má pro nás to, co je v Uhřích, stejně jako u nás, jaksi doplňkem zřízení sněmovního, *komitátní kongregace* n. *sjezdy*. Vedle soudních shromáždění komitátních, jež se v Uhřích konávala za předsednictví králova nebo jeho zástupce asi od pol. XIII. stol. až do konce stol. XV., objevují se v pozdějším středověku i jiné sjezdy nebo kongregace komitátní, podobné českým sjezdům krajským, jež — aspoň v XVI. stol. — svolávali župané nebo podžupanové (nikoli tedy král nebo jeho zástupce). Kdežto v Čechách od doby husitské byla také města účastna krajských sjezdů a vůbec krajské samosprávy a i v době jagellonské šlechta marně se sna-

žila města odtud vytlačiti, byly komitátní kongregace v Uhřích výhradně kongregacemi komitátní šlechty (congregatio nobilitium), jakož vůbec města neměla účasti v samosprávě komitátní. Kongregacím komitátním přiznávalo se koncem středověku právo vydávati nařízení, statuty o soudním řízení a otázkách policejních. Nesměly ovšem tyto statuty odporovati zákonům zemským ani nálezům královského soudu a platily jen pro obyvatelstvo příslušného komitátu. Stalo se také (r. 1405), ovšem jen asi mimořádně, že se na kongregaci komitátní podrobně rokovalo o zákoně vydaném před tím na sněmu a potom s ním byl vysloven souhlas. Vůbec jednalo se na kongregacích komitátních o všech otázkách důležitějších, jež se týkaly komitátů. Volili se tu vyslancové pro sněm a dávaly se jim pokyny, a naopak činívala se tu opatření potřebná k uskutečňování sněmovních usnesení (soudy komitátních příslušníků za účelem konání vojenské povinnosti a placení berně). Na konci XV. stol. (1486) bylo komitátům přiznáno právo ukládati si zvláštní daň, z jejíhož výnosu se vydržovali vyslancové komitátu na sněm. Z toho se později vyvinulo právo kongregaci komitátních ukládati obyvatelstvu komitátnímu daně na potřeby komitátu. Děly se však také pokusy dosáhnouti svolení berně obecně pro krále od jednotlivých komitátů (ne od sněmu zemského), což arci potom (1504) bylo sněmem přísně zakázáno. Celkem se nezdá, že by komitátní kongregace uherské byly měly v době předhabsburské větší význam a působnost, než české sjezdy krajské.

d) Vnější osudy Slovenska.

Zřízení komitátní umožňovalo zajisté obyvatelstvu slovenských komitátů, vlastně toliko šlechtě, do jisté míry samostatný život politický. Takové komitátní kongregace slovenských komitátů měly nepochybně ráz úplně slovenský a maďarského bylo na nich asi velmi málo. Ale po stránce právní se komitátní zřízení na Slovensku nijak nelišilo od komitátního zřízení ostatních částí říše uherské. Právní poměr komitátů slovenských k ústředním orgánům uherským byl stejný jako u komitátů maďarských. Slovensko bylo jen pojem etnografický, nikoli státoprávní, nebylo ani jednotným územím správním od ostatního území říše uherské odlišným. Jako již v XI. stol. bývalo snad i později Slovensko druhdy částí údělného vévodství spravovaného královskými syny z rodu Arpádovců, ale jistě bylo to jen zařízení přechodné bez zvláštního významu státoprávního, bez hlubšího vlivu na ústavní poměry slovenské.

Ve zmatečích nastalých po vymření rodu Arpádovců domohlo se však Slovensko na několik roků opravdu samostatnosti. Trůn uherský nabízen byl tehdy šlechtou uherskou jednak Karlu Robertovi z Anjou, jednak českému králi Václavu. V čele strany nakloněné Václavovi stál *Matuš Čák*, Trenčanský palatin, t. j. župan. Byl to sobecký, ctižádostivý velmož, který nebyl ani rodem ani cítěním Slovan a jistě neprávem býval veleben jako slovanský hrdina; k Václavovi nevedlo ho slovanské cítění, nýbrž osobní prospěch. Václav II. přijal korunu uherskou nikoli pro sebe, nýbrž pro svého syna a Matušovi za věrné služby odměnil se tím, že mu dal v dědičné vlastnictví hrad Trenčín, jehož byl dotud županem, a k tomu celou stolicí trenčanskou. Ale brzy odpadl Matuš Čák od české strany a přešel ke Karlu Robertovi, patrně, že nedosáhl od Václava všeho, čeho se domáhal. Ani jemu však nezachoval věrnosti, nýbrž užíval potomních zmatků k rozšíření vlastního panství. Podarilo se mu opanovati skoro celé Slovensko, ano i královský hrad Děvín a město Komárno. Hlavním městem panství Čákova a jeho sídlem byl hrad Trenčín. Měl tu svého palatina, své dvořanstvo (kancléře, dv. sudí a nejv. komorníka), ukládal obyvatelstvu svého území daně a dokonce prý razil v Nitře své peníze. Na četných hradech svých měl tisíce vojáků pod správou šlechtických kapitánů. Mnoho drobné šlechty bylo v jeho službách, také rytíři z Čech a Moravy. Měl zálibu ve vojenství a myslivosti. Opevňoval hrady a města, zaváděl vodovody, zakládal obory. Skutečnou mocí a leskem podobal se Matuš téměř králi a jeho královstvím bylo Slovensko. Ale království toto nemělo zajisté národnostně slovenského rázu — úřední řeč byla i tu latinská —, byl to jen chvilkový výtvar bez národní a politické tradice a bez trvalých účinků. Marně po leta uherský král Karel Robert pokoušel se vyvrátiti moc Matušovu. R. 1312 nad ním zvítězil a odňal mu Komárno, ale Slovenska mu nevyrvál. Matuš Čák i potom podnikal odtud výpravy do Rakous a Moravy a zmocnil se tu několika hradů (snad Hodonína, Strážnice, jistě hradu Veselí jižně Uh. Hradiště). Český král Jan r. 1315 dobyl těch hradů zpět, vtrhl do uherského území Čákova, dobyl tam hradu Holíč a vynutil si i postoupení hradu Branče; oba tyto hrady pak držel 17 roků. Matuš Čák ve svém panství udržel se do své smrti r. 1321. Potom se však jeho panství rozpadlo a většinu zabral uherský král Karel Robert. Pamět moci Čákovy zachovala se dlouho; ještě více než sto let po jeho smrti říkalo se podle svědectví Thuroczova Slovensku „země Matušova“.

Po pádu Čákově pozbylo Slovensko svého zvláštního postavení a stalo se zase prostě součástíou správního ústrojí

uherského státu. Více než o sto let později dopomohli mu na čas ke skutečné (nikoli právní) samostatnosti *čeští husité*. Protože mezi členy národa uherského na pražské universitě bylo od jejího založení Karlem IV. jistě mnoho Slováků, pronikla známost učení Husova nepochybně dost brzy také na Slovensko, kde již předtím (r. 1400) bylo zjištěno mezi německými přistěhovalci v Trnavě kacířství valdenské. V přímý a těsný styk s husitstvím přivedly pak Slovensko vojenské výpravy husitské. R. 1423 protáhl Žižka Slovenskem až skoro k Ostrihomu a odtud zpět pochodem velmi nebezpečným a umělým. R. 1428 vtrhly na Slovensko spojené roty táborské a sirotčí. R. 1429 byl v Bratislavě sjezd krále Zikmunda s Prokopem Velikým. R. 1430 dobylo vojsko sirotčí slavného vítězství u Trnavy. R. 1431 spojená vojska táborské a sirotčí vedená Prokopem Holým pronikla až k Nitře. Tehdy jeden z hejtmanů husitských (Jan Šmikoušký ze Ždáru) opanoval Topolčany a udržel se tam do r. 1435. R. 1432 zmocnili se Sirotci Trnavy, která zůstala v jejich rukou rovněž do r. 1435. A r. 1433 táborský hejtman Jan Pardus z Hrádku, vpadnuv z Polska do Spíše, zmocnil se Kežmarku a táhl odtud dále na západ přes Kremnici a stolicí Turčanskou. Z té doby máme již určité zprávy o stoupcích husitství mezi obyvatelstvem slovenským. Zvláště v Bratislavě měli husité dosti četné přívržence a r. 1432—3 chystalo se tu dokonce husitské spiknutí.

Mocné posily dostalo se husitství na Slovensku, když si tam po r. 1440 založil trvalejší panství slavný husitský hejtman *Jan Jiskra z Brandýsa*. Jiskra, jenž byl ve službách Alžběty, vdovy krále Albrechta Habsburského, a jejího syna Ladislava Pohrobka, zmocnil se spolu se slovenským šlechticem Pankrácem ze Sv. Mikuláše celého Slovenska od Bratislavy až po Prešov. Pováží (stolici liptovskou, oravskou, turčanskou, západní trenčanskou a nitranskou) držel Pankrác, ostatek Jiskra. Udrželi se tam, i když se vladařem uherským stal Jan Hunyady, jehož Pankrác a Jiskra neuznávali. Skoro dvacet roků vládl tak Jiskra na Slovensku, maje za své sídlo Zvolen, a za jeho vlády vzrůstal se tu český živel velmi silně. Za vojskem husitským stěhoval se na Slovensko český lid rolnický a řemeslnický a s ním přicházelo nejen husitství, ale i pokročilejší vzdělanost. Tím zároveň dostávalo se posily domácímu živelu slovenskému, který se v tu dobu, jak jsme již viděli, silně vzrůstal v městech dotud německých. Panství Jiskrovo nebylo ovšem uznáváno po všechnu dobu na celém Slovensku. Okolo r. 1448 utvořilo se tam vojenské bratrstvo táborských bojovníků na Jiskrovi nezávislé (jeho vůdcové byli Petr Aksamit a Talafús z Ostrova). Nedlouho po smrti Jiskrově (1462) však

i toto bratrstvo smutně zaniklo (1467). Tím skončila se epizoda českého a husitského panství na Slovensku, jež jistě zanechala hluboké stopy v osvětovém a zvl. náboženském vývoji Slovenska. Husitstvím byli zajisté Slováci poněkud připraveni pro luterství, k němuž se později přiklonili.

Ostatně od doby Jiskrovy až do konce doby předhabsburské Slovensko již nemělo vlastních dějin ani v tom smyslu jako je mělo za Matúše Čáka a Jiskry z Brandýsa. Byvši za krále Matyáše Korvína sjednoceno s Uhrami, dostalo se Slovensko přece zase — ovšem jiným způsobem — ve spojení s částí zemí českých. Již r. 1468 zmocnil se Matyáš v boji s králem Jiřím Poděbradským, proti němuž podporovali jej katolíci jeho odpůrcové, Moravy, Slezska a Lužice a dal se pak dokonce korunovati za krále Českého. Dříve než boj Matyášův s králem Jiřím o českou korunu byl rozhodnut, zemřel král Jiří 1471. Jeho nástupce Vladislav Jagellonský pokračoval v boji tom, jenž se skončil mírem v Olomouci r. 1478. Uherskému Matyáši zůstal nejen titul krále českého, nýbrž i skutečné doživotní panství nad Moravou, Slezskem a Lužicemi. V těchto zemích vládl tedy v tu dobu stejný panovník jako na Slovensku. Když pak 1490 Matyáš zemřel a králem uherským byl zvolen český král Vladislav, byly všechny země české spojeny se Slovenskem pod vládou společného panovníka, což zůstalo i po smrti Vladislavově do r. 1526.

IV.

První období habsburské vlády (1526—1687). Slovensko jádrem habsburských Uher. Rozvoj stavovských práv.

Rok 1526 je důležitým mezníkem v dějinách uherských i slovenských. Na trůn uherský dosedá první král z rodu habsburského, jenž svou odnoží lotrinskou vládl v Uhřích a na Slovensku až po naše dny. Protože týž rod vládl také v Čechách a zemích rakouských, jeho vláda nad Uhry znamenala *trvalé* spojení Uher a Slovenska jak s Čechami, s nimiž byly spojeny již za Jagellonců, tak se skupinou zemí rakouských. Význam této skutečnosti jak pro vnější dějiny, tak pro vnitřní vývoj Uher a Slovenska je samozřejmý. A význam ten vzrůstá skutečností, že vláda prvních králů z rodu habsburského nevztahovala se na celé Uhry, nýbrž jen na jejich část, jejímž jádrem bylo právě Slovensko. Nebyl totiž Ferdinand r. 1526 zvolen králem uherským jednomyslně. Když mladý král Ludvík zahynul v bitvě u Moháče, stály v Uhřích proti sobě dvě strany: strana magnátů, valně oslabená katastrofou mohačskou, přála Ferdinandovi; strana nižší šlechty vedená Janem Zápoľským, o němž se již stala zmínka, stavěla se proti němu a usilovala o zvolení krále domácího. Tato národní strana zvolila v listopadu 1526 Jana Zápoľského, stranou magnátů s palatinem v čele byl o měsíc později na sněmu v Bratislavě zvolen Ferdinand. V moci Ferdinandově byla jen malá část Uher, jejímž střediskem byla Bratislava a k níž patřilo hlavně několik měst při hranicích štyrských a rakouských a mimo to část Charvatska. Brzy sice rozšířil Ferdinand vojensky své panství skoro na celé Uhry a přinutil Zápoľského utéci do Polska. Ale Zápoľský nevzdal se boje, nýbrž získal si účinnou pomoc Turků, podnikl s Ferdinandem nový zápas o Uhry. Jeho výsledkem bylo, že velká většina Uher se Sedmihradskem ocitla se v moci Zápoľského, takže Ferdinandovi zůstalo kromě neširokého pruhu při západní hranici Uher a Charvatska skoro jen Slovensko, ale bez východních krajů s městem Košicemi, jichž se zmocnil Zápoľský. Tento stav bylo Ferdinandovi uznati smlouvou, sjednanou s Janem Zápoľským r. 1538.

Ale brzy potom, po smrti Zápoľského, vzplanul nový boj, v němž vdova Zápoľského byla podporována vojenskou mocí tureckou. R. 1541 Turci opanovali Budín a jejich sultán rozhodl, že mladému Zápoľskému zůstane toliko Sedmihradsko s přílehlými částmi Uher na východ od Dunaje, kdežto střední část království uherského mezi Dunajem i Tisou i s Budínem bude přivtělena k říši turecké. Tak hranice přímého panství tureckého posunuly se 1541 až v těsné sousedství Slovenska a brzy potom pronikly až na samo Slovensko. R. 1543 zmocnili se Turci Ostrihoma, r. 1544 opanovali skoro celou stolicí novohradskou, a v několika potomních letech uvedli ve svou moc i stolicí honfanskou jakož i jižní části stolic gemerské, tēkovské, nitranské, bratislavské. Za to se tou dobou vrátila pod panství habsburské východní část Slovenska s Košicemi. Tento stav pak zhruba zůstal více než sto let, do poslední čtvrti století XVII., kdy vítězným postupem císařských vojsk učiněn konec panství tureckému v Uhřích.

Celkem možno říci, že od nastoupení Ferdinandova na trůn uherský skoro půldruhého století panství rodu habsburského v Uhřích vztahovalo se jen na Slovensko a úzký pruh země při západních hranicích. Království uherské, jež se v tu dobu (1526—1688) uvádí jako součást habsburského mocnářství, bylo tedy především Slovensko a zahrnovalo v sobě jen málo obyvatelstva maďarského. Dějiny habsburské části Uher v tu dobu jsou vlastně z největší části dějinami Slovenska, což je názorně vyjádřeno již tím, že sídlem vládních úřadů v habsburských Uhrách, jejich správním střediskem byla Bratislava. Uherská šlechta, uherští stavové, o nichž v tu dobu mluví dějiny rakouské, jsou z valné části, ne-li většinou, vlastně Slováci, ne snad sice smyšlením a cítěním, ale jistě svou územní příslušností, a není pochyby, že řeč československá byla mezi nimi valně rozšířena. Stačí uvést, že počátkem XVII. stol. dopisoval si uherský palatin Jiří Thurzo (po předcích Polák) s knížetem těšínským dokonalou češtinou a jistě také mnohým jiným předákům tehdejších stavů uherských čeština byla běžná.

Tyto habsburské Uhry XVI. a XVII. stol., národnostně mnohem více slovenské (a poněkud německé) než maďarské, neměly ovšem v monarchii habsburské ani zdaleka tak významného postavení jako v době pozdější. Byly mnohem menší než tehdejší stát český se Slezskem a Lužicemi, nerovnájice se rozsahem ani územím Čech s Moravou. A na válku s Turky platily jen asi sedminu berně svolované korunou Českou. Tím se dostatečně vysvětluje veliká převaha stavů českých nad stavy uherskými v habsburském mocnářství XVI. a XVII. stol., zvl. ovšem doby předbělohorské, tím se také vysvětluje,

že v společných jednáních a zápasech tehdejší doby stavové uherští stejně jako stavové zemí starorakouských neváhali uznávatí prvenství stavů českých. Za Ferdinanda I. nezdráhali se stavové uherští dojížděti na společné sněmy jeho zemí do Prahy a ještě r. 1615 byli ochotni obeslati generální sněm koruny České, svolaný do Prahy, kdežto Čechové důsledně odmítali účastniti se sněmů a sjezdů konaných mimo území jejich státu. A také centralisačním pokusům panovníků habsburských v oboru státní správy nemohli se stavové uherští stavěti na odpor, jak bychom snad očekávali. Ústřední úřady, jež Ferdinand I. zřídil při svém dvoře pro všechny své země, rozšiřovaly svou působnost i na Uhry stejnou, ano namnoze větší měrou než na země České koruny.

I ve vývoji státní správy v Uhřích po r. 1526 zračí se vedle vládařské energie panovníků habsburských také poměrná slabost uherských stavů. Kdežto za doby jagellonské stavové uherští dosáhli toho, že král nesměl nic důležitějšího podniknouti bez vědomí *královské rady*, v níž hlavní slovo měli členové od nich zvolení, takže tato královská rada byla jaksi stálým výborem stavů, jejich zastupitelstvem, za Ferdinanda I. to přestalo. Královská rada uherská (*consilium hungaricum*) přestává býti takovým zastupitelstvem stavů, ba i skutečnou radou krále, jenž se o věcech uherských radí se svými rady neuherskými, a stává se toliko výkonným orgánem moci královské, nejv. úřadem správním v zemi, který po stálou téměř nepřítomnost královi má povahu místodržitelství vlády.

V čele rady, složené z prelátů a baronů a sídlící v Bratislavě, stojí i po r. 1526 první čas přední z nejv. úředníků uherských, *palatin*. Ale r. 1535 úřad ten na delší dobu zaniká. Po smrti tehdejšího nedosti povolného palatina (Štěpána Bathoryho) Ferdinand neobsadil palatinátu, nýbrž zřídil místo něho tři úřady: úřad královského místodržícího (*locumtenens regius*), úřad místodržícího palatina (*locumtenens palatinalis n. pro-palatinus*) pro funkce soudcovské a úřad zemského kapitána neboli hejtmana pro funkce vojenské. Tito noví úředníci významem a mocí ovšem ani zdaleka se nerovnali palatinovi, jednak již proto, že se o moc spojenou dříve v rukou palatinových dělili úředníci tři, jednak že tito úředníci nebyli jako palatin navrhování nebo „volení“ stavy, nýbrž dosazování králem bez jakéhokoli spolupůsobení stavů a proto byli úplně závislí na králi. K třem nově zřízeným úředníkům připojil Ferdinand ještě čtyři rady, dva církevní a dva světské, a této sedmičlenné radě odevzdal správu země. V této podobě udržela se královská rada nebo vláda uherská do r. 1608, kdy stavové uherští, pozdvihnuvše se proti Rudolfovi vedením jeho bratra Matyáše, vynutili si potvrzení zákona stano-

vícího, že úřad palatinův nesmí býti neobsazen nikdy déle než rok, že palatin má býti volen od stavů na sněmu ze čtyř osob králem navržených a že za královy nepřítomnosti spravuje zemi. Od té doby v čele správy zemské v Uhřích byl zase palatin volený od stavů, jemu po boku pak stála rada královská, jež měla býti rovněž volena šlechtou na sněmu.

Ferdinand I. nově upravil také finanční správu Uher, pokud mu byly poddány. R. 1528 založil zvláštní *král. komoru uherskou*, jejímž sídlem od r. 1531 byla rovněž Bratislava. Bylo to úřednické kollegium, zařízené zcela na způsob české komory, jež spravovalo královské finance uherské vyjímaje daně svolo- vané od stavů, vedlo správu korunních a komorních statků, regálu solního a horního, celnictví, poštovníctví, důchodů z král. měst a j. Uherské komoře v Bratislavě byly ovšem podřízeny nižší finanční úřady v habsburské části Uher. Ale zasahovaly tu do správy finanční i úřady vídeňské, zvláště dvorská komora. Tato vídeňská komora dvorská měla přímý vliv na správu horních měst uherských resp. slovenských a solního obchodu; také některé úřady celní byly jí přímo podřízeny. Vybírání důchodů ve vzdálených komitátech severní a severovýchodní části Uher bylo svěřeno nejprve zvláštnímu úředníku (veliteli hradu Šaryšského), ale r. 1567 byla k tomu zřízena zvláštní *komora spišská v Košicích*, podřízená komoře bratislavské, jež ovšem byla silně závislá na dvorské komoře ve Vídni.

Kdežto v oboru správy zemské Ferdinand I. a jeho nástupcové s důrazem zjednali platnost svým právům, oslabující tu podstatně moc stavů, byl změnami nastalými po r. 1526 ve *správě komitátní* živel stavovský zřejmě posilčován. Tento na pohled překvapující zjev dlužno tuším vysvětlovati rozháraností poměrů v Uhřích po r. 1526. Veliká část země byla pod cizím panstvím, a také v části habsburské nebyly poměry takové, aby tam moc královská byla mohla důrazněji zasahovati do nižších útvarů správních. Panovník, který dovedl po svém přetvoření zemskou správu v Uhřích, stěží mohl soustavnější péči věnovati správě komitátní. Tím se asi stalo, že v oboru správy komitátní podařilo se živelu stavovskému po r. 1526 dobytí v Uhřích značných úspěchů, zatím co v Čechách krajská samospráva byla silně omezována.

Významná novota byla v Uhřích habsburských po r. 1526 zavedena v úřadě *vrchního župana*. Kdežto do té doby bývalo zvykem, že vrchní župan před nastoupením úřadu přísahal králi, přestali za nepokojů doby Ferdinandovy vrchní župané konati úřední přísahu, aby prý měli volné ruce jak proti králi tak proti obyvatelstvu. Ferdinand ovšem vymáhal na županech bezvýmínečnou poslušnost a ukládal jim také plniti

nařízení, jež se stavům uherským zdála nezákonná. Proto počali se stavové domáhati, aby vrchní župani přísahali před komitátní kongregací šlechtickou. Tomu se ovšem král vzpíral a vrchní župani, aby se vyhnuli konfliktu, přestali vůbec přísahati. Nějaký čas se pak připouštělo, aby vrchní župani přísahali buď před králem resp. jeho úřadem, nebo před komitátní kongregací, ale na konec zobečněl způsob druhý. Stalo se pravidlem, že vrchní župani, nastupující úřad, konali úřední přísahu před komitátní šlechtou. Byli sice stále ustanovováni králem,¹⁾ ale plné moci úřední nabývali takřka teprve souhlasem komitátní obce šlechtické. Ba stávalo se někdy, že komitát při instalaci vrchního župana dal si jím písemně potvrditi své výsady a zvyklosti. Úřad vrchního župana byl ovšem čestný, župan neměl určitého platu, ale s jeho úřadem byly spojeny rozličné důchody, zvláště ze soudních pokut.

Vlastní hlavou skutečné správy komitátní byl *podžupan*, který již od počátku XVI. stol. mohl býti jmenován jen se souhlasem a svolením šlechty komitátní. Po r. 1526 zjednávala si šlechta stále větší vliv na tento úřad, až konečně r. 1548 bylo ustanoveno, že podžupana volí komitát, t. j. komitátní šlechta, a vrchní župan toliko jej potvrzuje. K tomuto úspěchu dopomohla stavům uherským i ta okolnost, že se za doby habsburské přes starší zákazy v mnohých komitátech zase vyvinula županství dědičná. Stávalo se pak, že takový dědičný vrchní župan nemohl se náležitě věnovati správě komitátní, buď že byl jinak zaměstnán, nebo příliš mlád, nebo příliš star, takže vznikala potřeba ustanovovati jeho zástupce. Králové zřizovali sice v takových případech své úředníky (administrátory, gubernátory, comites interimales), ale stavové si raději volívali podžupany, což se pak stalo pravidlem. Ba, bylo ustanoveno, že nikdo není povinen poslouchati podžupana dosazeného jinak než volbou. Na volbu podžupana měl velký vliv vrchní župan; obyčejně navrhoval kandidáty. V Turci na př. zavazoval se nový vrchní župan, že před volbou podžupana navrhne 4 kandidáty.

Kdežto podžupan teprve v XVI. stol. stal se úředníkem volným, byli již za doby předhabsburské volbou komitátu dosazováni t. zv. *šlechtičtí soudcové* (iudices nobilium, iudlium) nebo *služní*. Bývali zpravidla čtyři v každém komitátu, někdy však jen 2—3, jindy 5 (podle počtu soudních okresů, na něž se komitát dělil). K úřadu slůžného mohli býti voleni jen usedlí členové komitátní šlechty, z nichž každý byl povinen

¹⁾ Kde županství bylo dědičné, stával se županem vždy nejstarší člen rodiny, pokud nebyl k tomu nezpůsobilý.

pod značnou pokutou volbu přijmouti a aspoň rok zastávati úřad slůžného. Od konce XV. stol. slůžní přísahali před komitátní kongregací. Jejich působnost se časem značně rozšířila. Byli stálými přísedícími komitátního soudu a měli významné úkoly v řízení soudním (obesilání, výslechy svědků a pod.). Ale i v oboru správy policejní a politické byli činní a také správy berní a vojenské byli účastní. Již za doby předhabsburské bývali vedle soudců šlechtických, slůžných, voleni ze šlechty komitátní *přisedící přísežní soudů komitátních* (iurati assessores, iurassores). Po r. 1526 ustálila se instituce těchto přísežných přísedících a svěřovaly se jim i funkce policejní (stíhání zlodějů, lupičů, žhářů, rebellů a pod.); v druhé polovině XVI. stol. jsou tito přísežní již stálými orgány, komitátnímu tělesu úřednickému plně přičleněnými, které pomáhají slůžným ve všech věcech správních a soudních.

K úředníkům komitátním náležel dále již v XVI. stol. *notár*. Původně se jeho působnost omezovala na obstarávání písemné agendy komitátu; později se ho užívalo i ve věcech správních, zvláště při vymáhání berní. Notára jmenoval snad — aspoň někdy — sám vrchní župan, většinou však býval úřednictvo komitátní, jež bývá označováno souborným názvem *magistratus*, nebo ve své působnosti soudní „*sedria*“ (sedes iudiciaria), slovensky *stolica*, voleno komitátní kongregací a to zpravidla na rok. Dělo se to na t. zv. „*reštauráci*“ t. j. na shromáždění svolaném županem ad restaurandam sedem t. j. k obnově stolice. O způsobu těchto pravidelných kongregací volebních „*reštauráci*“ poučují nás zprávy z komitátu turčanského. Tam r. 1588 ustanovila komitátní kongregace, že podle starého zvyku má se budoucně podžupan s ostatními úředníky vždy před sv. Jiřím poděkovat z úřadu, nenastane-li nepředvídaná překážka.¹⁾ Pak má župan na den sv. Jiří nebo ve čtvrtek po něm svolati volební shromáždění komitátní a zároveň stoliční soud. Na tomto shromáždění děkoval podžupan sboru za prokázanou poctu a důvěru, prosil za prominutí chyb a nedostatků svých i ostatních odstupujících úředníků a žádal, aby na jejich místo byli zvoleni způsobilejší. Potom odstoupil úředníci vyšli ze shromáždění, jež za jejich nepřítomnosti uvažovalo o jejich činnosti úřední za uplynulý rok. Obyčejně, když sbor s nimi byl spokojen, zavolal je zpět; tu jim přísežný notár stoliční jménem sboru poděkoval za vykonanou práci a žádal jich, aby opět úřady přijali. Jestliže nechtěli, přikročilo se k volbě. Župan nebo jeho zástupce předložil

¹⁾ Shromáždění, na němž se poděkovali, nazývalo se „*sedes valedictoria*“ nebo „*sedes depositoria*“.

kandidátní listinu, na níž byla napsána jména čtyř kandidátů na úřad podžupanský (mezi nimi býval vždy odstupující podžupan). Když byl zvolen podžupan a volbu přijal, potvrdil jej župan a on složil přísahu. Podobně volilo shromáždění 4 šlechtické soudce (slůžné), 9—10 jurassorů a 20—30 přísežných soudců appellačních. Když volbu přijali, složili přísahu a župan je potvrdil. Kdo byl zvolen, byl povinen volbu přijmout; jestliže to bez dostatečné omluvy odepřel učiniti, zaplatil pokutu. V Turci bylo již počátkem XVI. stol. (roku 1622) stanoveno, že je župan povinen vystrojiti hostinu nově zvoleným úředníkům a vydržovat podžupana a soudce v době zasedání kongregace komitátní i soudu, což se již tehdy označuje za starý zvyk od nepamětných časů zachovávaný.

Celkem v době habsburské vliv živlu stavovského na správu komitátní neochabl, nýbrž ještě vzrostl. Vlastní instituce stavovské, *sněmy a sjezdy komitátní*, rovněž zachovaly si svůj dřívější význam. Ale leccos se na nich změnilo. Viděli jsme, že v době předhabsburské sněm uherský nedělil se na stavovské kurie jako v Čechách; toliko královští radové a magnáti měli na sněmu zvláštní postavení a radívali se odděleně, přece však při hlasování odevzdávali hlasy společně s ostatními. Teprve po r. 1526 ujal se zvyk, že títo královští radové a magnáti hlasovali odděleně od ostatní šlechty, že se tak počaly tvořiti dvě sněmovny, dvě tabule, což bylo uzákoněno r. 1608. Odtud se určitě rozeznávala sněmovna nebo *tabule magnátská* (tabula superior, magnatum) od *sněmovny dolní* neb *stavovské* (tab. inferior, tab. statuum, tab. nobilium). V sněmovně horní zasedali všichni magnáti, t. j. hlavně říšští úředníci a hodnostáři od palatina až po vrchní župany, dále také někteří dědiční baroni, kteří se rozmnožili v době habsburské, a posléze vysocí preláti, t. j. biskupové s kapitulou a jurisdikcí. Dolní sněmovna se skládala ze *zástupců* šlechty, svobodných měst královských a duchovních ústavů zvláště kapitul (na př. proboštů). Podle toho byli v horní sněmovně ti, kdo se sněmů účastnili osobně, za svou osobu, v dolní sněmovně, kdo k sněmu přicházeli jako zástupcové rozličných korporací. S tím se srovnává, že členové horní sněmovny byli zvaní na sněmy listem královským (regales) osobně, kdežto členové dolní sněmovny listy zasilanými komitátům, městům, kapitulám a konventům. Tyto korporace si pak volily své zástupce (ablegati), dávajíce jim ověřovací listy (credentiales) a instrukce, jimiž bylo se jim řídit při hlasování, někdy též rozličné stížnosti (gravamina) a žádosti (postulata), jež měli přednášeti na sněmích.

Svoje usnesení si sněmovny oznamovaly zvláštními poselstvy svých členů. O čem se dohodly, bylo ve společném sedění obou sněmoven (sessio mixta) přečteno, palatinem a primasem podepsáno a oznámeno králi buď po dvorském kurýru nebo zvláštní deputací od sněmu zvolenou. Schválil-li král usnesení sněmoven, byla zredigována definitivně v t. zv. *artykule*, znova veřejně přečtena a předložena králi k sankci. Teprve potom usnesení sněmovní bylo vyhlášeno jako *decretum regni* a odevzdáno sněmovním ablegatům, aby je publikovali v komitátech. Hlavní práva sněmu uherského byla i v tu dobu právo voliti resp. přijímati krále, povolovati mimořádné berně a hotovost, voliti palatina ze čtyř osob navržených králem a účastniti se vydávání zákonů. K vydání platného zřízení zemského, obecného zákoníka, však v Uhřích ani v tu dobu nedošlo. Tím se vysvětluje, že tu autority zákona nabyly soukromé práce, zejména slavné Verböczyovo Tripartitum opus, vedle toho pak i t. zv. Corpus iuris hungarici, t. j. sbírka zákonných předpisů a sněmovních usnesení (dekretů) od doby nejstarší až do novověku, jejíž první vydání vyšlo r. 1584.

Velikého rozvoje došla v Uhřích za doby habsburské instituce *komitátních sjezdů* neb *kongregací*, kdežto v Čechách a na Moravě vývoj krajských sjezdů nastoupením Ferdinandovým byl záražen. Rozvoj komitátních kongregací v Uhřích byl podporován nejistotou tamních poměrů, zaviňovanou stálými válkami s Turky. Protože na svolání sněmů nebyvalo dosti času, konávala se potřebná opatření na obranu proti Turkům na sjezdech komitátních. Tím způsobem strhly na sebe komitátní kongregace veliká práva. Jestliže se v době předhabsburské těchto kongregací přece ještě někdy účastnilo obyvatelstvo nešlechtické, v stol. XVI. a XVII. přestalo to většinou docela. Kongregace komitátní byly v tu dobu skoro výhradně shromáždění komitátní šlechty. Všichni magnáti a preláti byli povinni chodit na ně osobně, zemani vysílali na ně své zástupce. V Turci objevují se na kongregacích komitátních také zástupcové měst Kremnice a Turč. Sv. Martina. Kongregace se konávaly pravidelně čtyřikrát do roka a jednávalo se na nich o všech politických a hospodářských věcech komitátu, rozvrhovala se tam zemská daň a zemská hotovost na obce a také se ukládaly některé daně, vydávala se místní statuta v mezích zákonů zemských, konaly se volby sněmovních ablegatů, určovaly se jim platy, dávaly se jim instrukce, sestavovaly se pro ně gravamina a postulaty, jež měli přednášeti na sněmu, a po návratu přijímaly se jejich zprávy o sněmovním jednání. Konečně volilo se na kongre-

gacích komitátní úřednictvo z osob kandidovaných vrchním županem.

Veliký rozkvět stavovské samosprávy komitátní v Uhřích jistě vydatnou měrou podporoval *pronikání národního jazyka do veřejného života*. V komitátech slovenských úřední latina ustupovala ovšem nikoli maďarštině, nýbrž slovenštině. O komitátu turčanském máme zjištěno, že tam úřední zápisy komitátní byly od začátku až do r. 1841 psány latinsky. Maďarského není tam skoro nic. Jména polí, luk, hor u všech dědin jsou skoro bez výjimky uvedena slovensky. Prohlášení zemanů jsou většinou, výsledky svědků skoro vesměs zapisovány po slovensku, t. j. vlastně česky v slovenské úpravě. Župani (z rodu Revajů) psávali shromáždění komitátnímu latinsky nebo slovensky, t. j. slovenskou češtinou, jež ovšem byla plna latinských obrátů a slov. Z maďarských částí Uherska dostával komitát turčanský listy maďarské. Listy vůdcův císařského vojska a vojenské účty jeho zásobovatelů bývaly zpravidla německé, rovněž listy docházející od úřadů báňských měst. Jednání na shromážděních a soudech komitátních bývalo jednak latinské, jednak — zvláště při výsleších — slovenské. Také v jiných komitátech slovenských užívalo se na shromážděních a soudech komitátních vedle latiny jistě rozsáhlou měrou slovenštinu nikoli maďarštinu.¹⁾

Održením slovenských krajův od ostatních Uher, oslabením ústřední moci státní a zesílením stavovské samosprávy komitátní národní živel (slovenský) na Slovensku jistě velmi zmohutněl. A spojení Slovenska (bez ostatních Uher) se zeměmi českými jistě podporovalo styky stavů slovenských, zejména šlechty, se stavy českými a moravskými. Patrněji však se to projevuje teprve koncem XVI. a poč. XVII. stol., kdy se vyvíjejí důvěrné a významné styky mezi stavy česko-moravskými a stavy hornouherskými resp. slovenskými. Ale vlastní jejich příčinou není příbuznost jazyková a národní, jež pojila část této šlechty hornouherské se šlechtou českou a moravskou, nýbrž obdobné snahy náboženské a politické.

Je známo, že v XVI. stol. velmi se rozšířil v Uhřích *protestantismus*. Učívalo se a učívá, že mu tam půdu připravilo husitství. Opravdu, jak již víme, dobyly si husitské nauky v Uhřích mnoho půdy, k čemuž přispěly nejvíce válečné výpravy husitů do Uher a mnohaleté panování Jana Jiskry z Brandýsa na Slovensku. Tenkrát vzniklo na Slovensku mnoho církví kališnických, které se udržely přes všechno pronásledování úřady světskými a církevními až do reformace

luterské a s nimi spisovná čeština jako jazyk obřadní. Avšak pro rozšíření protestantismu v Uhřích a na Slovensku nemělo to asi většího významu, neboť slovenské církve husitské byly přece jen nečetné a slabé. A také se luterské učení počalo šířit v jiných krajinách a v jiných vrstvách, než byly ty, do nichž bylo proniklo husitství, totiž v německých vrstvách měšťanských, jež se obchodně i kulturně stýkaly s Německem. Německá města na Slovensku, zejména ve Spíši, stala se prvními baštami luterství. První církev luterská připomíná se tu již r. 1522 a to v Novém Městě nad Váhem. Rozvoj protestantismu v Uhřích a na Slovensku byl uspišen událostmi r. 1526 a poměry potom nastalými. V bitvě u Moháče zahynuli oba arcibiskupové uherští a pět biskupů a jejich nové obsazení znemožněno bylo boji o trůn. Oba králové, zápasící o korunu uherskou, nemohli stavěti se proti luterství s potřebnou rázností. Proto bez překážky pronikalo vždy více i do vrstev šlechtických, zachvacujíc i mnohé mocné rody magnátské, mnohem více pak šlechtu nižší. Nemoha zamezití vzrůst protestantismu ve své části Uher, žádal Ferdinand, aby mu aspoň tamní protestanté předložili své vyznání víry. To se stalo r. 1549, kdy pět měst hornouherských, t. j. slovenských, totiž Košice, Levoč, Bardějov, Prešov a Sabinov, předložila králi t. zv. Confessio pentapolitana, která je výtahem z konfese augsburské. Králi nezbylo než nechat vyznavače této konfese na pokoji.

Ale brzy potom jal se proti nim ostře vystupovati arcibiskup ostráhomský a královský kancléř Mikuláš Oláh (1553 až 1568), jehož sídlem arcibiskupským byla slovenská Trnava, protože Ostráhom byl v rukou tureckých. Opíraje se o usnesení uherského sněmu v Bratislavě r. 1548, že má býti obnoveno staré a pravé náboženství, pokusil se r. 1557 přiměti hornouherské luterány, zvl. v německých městech báňských, aby se vzdali svého vyznání. Ale nepodařilo se mu to. Oláh tedy aspoň snažil se posílniti katolictví. R. 1561 zřídil v Trnavě první jesuitskou kolleji, jež sice brzy zanikla (1567), ale po čase opět byla obnovena. Celkem však protireformační snahy na Slovensku dlouho se nedařily. Protestantismus se tu volně rozvíjel a šířil. Velkou většinou bylo to luterství, ale přece také na Slovensku část vysoké šlechty přiklonila se ke kalvinismu, jenž byl v Uhřích stavěn proti „německému“ luterství jako víra maďarská. A právě tito kalvinští magnáti uherští, sídlící na Slovensku (Thurzo), měli těsné styky s bratrskými stavy v Čechách a na Moravě. Ale i styky slovenských luteránů slovenské a německé národnosti s evangelickým obyvatelstvem Čech, Moravy a Slezska byly velmi živé.

¹⁾ Některé doklady z Oravy a Trenčína uvádí Rapant v Průdech VI. 219.

Teprve poč. XVII. stol. odhodlala se vláda císaře Rudolfa II. k ráznějšímu vystoupení proti protestantismu v Uhřích a na Slovensku. Roku 1603 nařízeno bylo měšťanům košickým, aby hlavní kostel tamní, odňatý katolíkům před 50 lety, postoupili za zatímné sídlo biskupské kapitule jagerské, která po dobytí Jageru Turky musila toto město opustiti. Měšťané protestantští se tomu vzepřeli, ale tehdejší císařský velitel v Horních Uhřích Jan Belgiojoso, jehož sídlem byly Košice, přinutil je vojenskou mocí k poslušnosti. I jinak vláda Rudolfova v těch letech vystupovala proti protestantismu. To bylo hlavní příčinou velkého povstání proti císaři, v jehož čelo postavil se *Štěpán Bočkaj*. Povstání vzniklo v maďarské části císařského panství v Uhřích při hranicích sedmihradských, odtud se však brzy rozšířilo na Slovensko. Císařské vojsko rozložené na Slovensku stáhlo se k Bratislavě a povstalci, zmocnivše se celého Slovenska, činili odtud vpády i do Moravy. Protestantské obyvatelstvo vítalo Bočkaje se zřejmými sympatiemi. Přidal se k němu i jeden z nejmocnějších magnátů na Slovensku, trenčanský župan Štěpán Illeshazy, vypuzený nedlouho před tím z Uher pro jakýsi právní spor s císařem. Tomu svěřil Bočkaj správu západní poloviny stolic hornouherských, t. j. všech stolic slovenských, a Illeshazy, aby si opatřil peníze, zabavil tu a rozprodal velikou část statků biskupských a arcibiskupských. Povstání bylo ukončeno r. 1606 smlouvou mezi císařem a Bočkajovci ujednanou ve Vídni, již zejména stanovena plná rovnoprávnost náboženství luterského a kalvínského s katolickým.

Povstání Bočkajovo bylo jen předehrou velkého *odboje stavů uherských proti Rudolfovi*, jenž propukl r. 1608 a v jehož čelo se postavil Rudolfův bratr arcikníže Matyáš. Hned na počátku přidali se k odboji tomu stavové rakouští a moravští, dorozumění se stavy uherskými. Ačkoli spojené vojsko odbojných stavů přitáhlo až ku Praze, stavové čeští nepřidali se ke spolku neb konfoederaci stavů moravských, rakouských a uherských. Tak se stalo, že r. 1608 mírem libeňským oboje Rakousy, Morava a Uhry resp. Slovensko oddělily se od Čech, ne však na dlouho. Po smrti Rudolfově opět se sjednotily. Ale právě v těchto posledních letech před Bílou Horou vyvinuly se nejživější styky mezi stavy zemí českých a uherských. Zejména Čechové usilovali o utvoření branného spolku nebo *konfoederace česko-rakousko-uherské*. Ale teprve za českého povstání taková konfoederace stala se skutkem. Pro správu společných věcí měl býti zřízen ústřední výbor ze zástupců jednotlivých konfoederovaných zemí a společné otázky měly se řešiti na generálních sněmích obesílaných všemi těmi zeměmi a scházejících se pravidelně každých pět let. Takovým způsobem

měla se na základě stavovském vytvořiti těsnější jednota mezi zeměmi českými, rakouskými a Uhrami. Mohl tak vzniknouti jednotný stavovský stát českorakouskouherský, v němž složka uherská byla by měla ráz silně slovenský. A protože v tomto spolku stavové čeští byli by měli nespornou převahu a vedení, bylo by se tím nepochybně podporovalo přizpůsobování šlechty uherskoslovenské mocnějším Čechům a pozdější dokonalé pomadžštění slovenské šlechty by se snad bylo zamezilo.

Ale snahy po těsnějším spojení stavů uherských se stavy českými a moravskými brzy byly pochovány. Porážka Čechů na Bílé Hoře učinila konec konfoederacím českorakouskouherským, jež mohly míti pro Slovensko tak veliký význam. Ale následky Bílé Hory dotkly se Slovenska také jiným způsobem, příznivějším. Na Slovensko nastěhovalo se mnoho *vystěhovalců českých a moravských*, kteří přinesli s sebou českou kulturu a přispěli tak k povznesení vzdělanosti na Slovensku. Někjaký čas zdržoval se v těsném sousedství Slovenska i velký Komenský, když přebýval v Šaryšském Potoku (jihovýchodně Košic). Tito čeští vystěhovalci byli ovšem vesměs evangelického vyznání, zejména Bratří. Ale také protivným směrem působily české vlivy na Slovensko. Slyšeli jsme již, že první jesuitská kolej v Uhřích byla založena v slovenské Trnavě. Na této kolejí působil pozdější proslulý arcibiskup ostráhomský, jeden z hlavních obnovitelů katolicismu v Uhřích a na Slovensku, Petr Pazmany. Ten r. 1635 vyšší jesuitskou školu trnavskou přetvořil na universitu. (Tato universita byla za Marie Terezie 1777 přenesena do Budapešti.) Vedle Trnavy ohniskem působnosti jesuitů staly se Žilina a Trenčín. Protože jesuitští profesori university trnavské stejně jako jiní členové toho řádu na Slovensku působivší živě se stýkali s jesuity na universitě pražské, přenášela se tím způsobem na Slovensko i protireformační kultura česká. Slovenské hnutí protireformační nejeví zřetelnějších stop působení bohaté protireformační literatury maďarské, za to však stojí pod silným jesuitským vlivem českým.

Ústavních a správních poměrů v Uhřích a na Slovensku vítězství Ferdinanda II. nad stavy českými a rakouskými přímo se nedotklo. Teprve v druhé polovici XVII. stol. po velikých vítězstvích zbraní císařských nad Turky, jež vedla na konec k vytlačení Turků z Uher, náboženský a politický rozpor mezi dynastií a stavy uherskými propukal několikerým povstáním v Uhřích, jež i tu skončilo vítězstvím dynastie a částečnou přeměnou státního zřízení uherského, arci nesrovnale menší bělohorského převratu.

V.

Od vypuzení Turků z Uher a vítězství dynastie nad stavy do osvobození Slovenska od panství maďarského (1687—1918).

V druhé polovici XVII. stol. udál se vážný obrat ve vnějších i vnitřních dějinách uherských, jenž má nemalý význam také pro Slovensko. V tu dobu přestává panství Turků v Uhřích a celé Uhry i se Sedmihradskem dostávají se pod panství rodu habsburského. Po marném obléhání Vídně od Turků r. 1683 moc turecká v Uhřích kvapem upadá. Hned po osvobození Vídně vojsko rakouské spolu s vojskem polského krále Jana Sobieského vyrvalo Turkům Ostrihom; r. 1684 Turci ztratili Pešť, r. 1686 Budín, jenž byl v jejich rukou od r. 1541, a v zápětí vojsko císařské opanovalo velikou část Uher dotud tureckých. Slovensko bylo tím trvale zbaveno sousedství tureckého a do konce XVII. stol. skoro celé Uhry i se Sedmihradskem byly uvedeny pod panství rodu habsburského, což bylo utvrzeno mírem v Karlovcích r. 1699.

Tento vítězný postup moci habsburské v Uhřích provázen byl prudkými otřesy uvnitř země, jež se citelně dotkly také Slovenska. Hned po prvním velikém vítězství císařského vojska nad Turky (u sv. Gottharda r. 1664) vzniklo nebezpečné vření mezi stavy uherskými. Vytýkali dvoru vídeňskému, že neužil vítězství nad Turky k vynucení větších ústupků na nich, ale vpravdě byli spíše pobouřeni některými zjevy svědčícími o úmyslu Vídně zaváděti v Uhřích absolutismus a protireformaci. Rozsáhlé spiknutí, v jehož čele byl sám palatin František Vesselényi (z rodu původem prý českého), vedle něho pak zejména chorvatský magnát Petr Zrinský, se nezdařilo. Mimořádným soudem v Bratislavě r. 1671 čtyři hlavní vůdcové odboje (Nadáždy, Zrinský, Frankopán a Tattenbach; Vesselényi již před tím zemřel) odsouzení k smrti a rozsudek ten na nich také vykonán. Na tom se však nepřestalo. I jiní účastníci vzpoury byli stíháni, souzeni a popraveni. Zvláště proti protestantům obracel se hněv císařův. V Prešově a Košicích bylo uvězněno na 300 evangelických zemanů; z nich bylo 22 odsouzeno, ostatní odvezeni za otroky na loď nebo ztrestáni dlouhým vězením.

Avšak i jinak byli Uhři po r. 1671 trestáni za svůj odboj. Bez svolení sněmu, jenž vůbec nesvolán, vloženo do Uher mnoho cizího vojska, jež bylo vydržovati obyvatelstvu, a zaváděny rozličné nebývalé daně. Úřad palatinův zase nebyl osazován a svobody stavovské všude omezovány. Trestajíc šlechtu, snažila se vídeňská vláda získati si na její útraty přízeň obecného lidu tím, že vydávala rozličná nařízení v jeho prospěch a zejména ulehčovala jeho poddanská břemena, jež byla opravdu nadmíru těžká.

Krutost trestů, jimiž Vídeň stíhala odbojné Uhry po r. 1671, způsobila hned r. 1672 nové povstání. Když i to bylo potlačeno, dvůr vídeňský ještě rázněji jal se vystupovati proti starým ústavním svobodám uherským. Místo řádné vlády dosazen byl r. 1673 v Uhřích (podobně jako v Čechách a na Moravě po bitvě bělohorské) mimořádný komisař nebo gubernátor, jímž ustanoven uherský Němec Ampringen, velmistř řádu rytířů německých. Tu teprve nastalo kruté pronásledování evangeliků v Uhřích a na Slovensku. R. 1673 více než třicet evangelických kněží a učitelů ze stolic zvolenské, turčanské a liptovské bylo odsouzeno k smrti, potom však dostali milost tak, že byli jenom vypořádáni nebo uvězněni. R. 1674 bylo souzeno několik set evangelických kněží a učitelů z ostatních stolic slovenských; mnozí odepřeli zřici se své víry a byli uvřzeni do vězení nebo vypořádáni. Na místa kněží evangelických byli pak dosazováni duchovní správcové katoličtí a lid byl hromadně převáděn na víru katolickou. Jen v těch krajích slovenských, které tehdy ještě byly v moci turecké, zvl. ve stolicích hončanské a novohradské, ušli evangelici pronásledování a proto se jich tam více udrželo až po naše dny.

Vření v obyvatelstvu ovšem neustávalo, naopak stále se vzrnáhalo. A nespokojencům dostalo se i podpory států rodu habsburskému nepřátelských, zejména Polska, Sedmihradska a Francie. R. 1678 postavil se v jejich čelo mladý *Emerich Tököly*, narozený v Kežmarku z rodiny původu polského, dědic velkých statků v západním a severovýchodním Slovensku. Jsa spojen s vojskem francouzsko-polským zmocnil se Tököly v l. 1678—1680 několika pevností a měst na Slovensku. Úspěchy povstalců donucen byl císař k povolnosti. Svolal sněm do Šoproně (r. 1681), zavázal se obnoviti staré zřízení zemské, dal hned zvoliti palatina a svolil k některým ústupkům náboženským. Ale Tököly nedal se získati, nýbrž učinil smlouvu s Turky, již mu slíbeno zřízení zvláštního knížetství středouherského (t. j. nad horními Uhrami s částí Slovenska) pod svrchovaností tureckou. Tököly potom znova opanoval

valnou část Slovenska a svolav sjezd do Košic, dal se tam provolati za knížete, kdežto od sultána tureckého byl dokonce vyhlášen za „krále horních Uher“. Jeho přívrženci pak jej někdy přímo nazývali „králem slovenským“.

Tak Slovensko na krátký čas stalo se samostatnou zemí, ovšem pod svrchovaností tureckou. Porážka Turků před Vidní r. 1683 a potomní vojenské jejich neúspěchy učinily konec i panství Tökölyho na Slovensku. V létě r. 1685 skoro celé hořejší Uhry byly již zase v moci vojska císařského. Císařský generál Caraffa zřídil r. 1687 v Prešově zvláštní vojenský soud nad povstalci, jemuž dostalo se případného názvu prešovských jatek („mäsiarenie prešovské“). Byloť tu na dvacet provinilých osob odsouzeno k smrti a popraveno ukrutným způsobem.

Vítězství nad povstáním Tökölyovým užil císař Leopold k upevnění své moci. Jsa však poučen nedávnou zkušeností, počínal si v tom jen mírně. Na *sněmu v Bratislavě r. 1687* vymohl si na stavích zrušení posledního článku v zlaté bulle Ondřeje II. z r. 1222, jenž stavům uherským přiznával právo branného odporu proti králi, a mimo to výslovné uznání dědičnosti trůnu v mužském pokolení rodu panovnického podle prvorozenství. Ostatně staré státní zřízení uherské ponechal bez podstatných změn; jenom protireformační opatření z nedávné doby zůstala v platnosti.

Potom však přece zase zahájen boj proti svobodám uherským. R. 1689 vyzval císař Leopold několik svých důvěrníků, aby mu učinili *návrh na změnu ústavy uherské* a vypracovali, jako se stalo v Čechách po Bílé Hoře, „obnovené zřízení“ pro Uhry. Bylo vypracováno několik návrhů a z nich došel schválení návrh vypracovaný německou komisí. Hlavní zásady tohoto nového zřízení uherského byly: „upokojiti“ Uhry, učiniti je pro krále výnosnější (bylo vypočteno, že správa Uher stojí králi ročně $\frac{1}{2}$ mill. zl., kdežto řádné příjmy zemské vynášejí toliko 60.000 zl.) a osvoboditi je od kacířství. Důležitou novotou tohoto zřízení bylo zejména zrušení nejvzácnější svobody šlechty uherské, osvobození od daní. Do té doby berně sněmem svolované byly placeny skoro výhradně poddanými a šlechta z vlastního měšce neplatila nic — u nás šlechta jak v století XVI. tak i později, skoro vždy musila značným podílem přispívati na berni z měšce vlastního —; podle návrhu nové ústavy měla šlechta v Uhřích platiti daň jako ostatní obyvatelstvo. Vyhlásiti tuto novou ústavu císař Leopold se neodhodlal. Jednal o ní několik let s uherskými magnáty, a když se mu nepodařilo pohnout je, aby ji přijali, nařídil r. 1698 aspoň všeobecné zdanění stavů. Ačkoli prohlašoval, že nechce

rušiti staré ústavy uherské, skutkem tím zajisté jí porušil, ovšem ve věci, která šetrnosti nezasloužila.

Absolutistické snahy a skutky vlády vídeňské zplodily nové povstání uherské. Jeho vlastním původcem byl *František Rákóczy*, příbuzný Emericha Tökölyho, z rodu evangelického, ale vychovaný od jezuitů v Čechách, pán rozsáhlých statků v ruských stolicích země uherské, snad i slovenštiny znalý. Skoro všechny stolice hornouherské, tedy celé Slovensko, brzy přidaly se k Rákóczymu. Sama Bratislava byla ohrožena, ano tlupy povstalecké činily vpády až do Moravy a do Rakous. Od r. 1704 dvůr vídeňský několikrát pokoušel se o smírné vyrovnaní s Rákóczym, ale marně. Teprve r. 1708 obrátilo se štěstí na stranu dvora. Rákóczy byl císařským vojskem u Trenčína poražen na hlavu. Ale toliko část Slovenska byla mu odňata. Teprve zase po dvou letech (1710), utrpěv novou porážku, Rákóczy byl přinucen vzdáti se celého Slovenska a uchýliti se do nejvýchodnějších stolic uherských. Když pak počátkem r. 1711 odebral se do Polska, dohodli se jeho stoupenci s císařem o mír, jenž ujednán v Szatmáru.

Uherští historikové nazývají tento *mír szatmárský* z r. 1711 smírem mezi dynastií a národem, nikoli neprávem. Císař odпустиł odbojným Uhrům všechno jejich provinění, stvrdil všechna privilegia zemská, jak byla před smrtí Leopolda I., a vzdal se všech daní vymáhaných v minulých letech bez svolení sněmu. Stará ústava stavovská byla celkem obnovena, ale protože duch odboje mezi stavy uherskými byl zlomen, všechn ráz ústavního života v Uhřích podstatně se změnil. Moc královská nabývala i tu stále větší převahy nad stavovstvím. Velikého úspěchu došla zvláště hladkým přijetím *pragmatické sankce* v Uhřích r. 1723, již uznána byla dědičnost trůnu uherského i v ženském potomstvu rodu habsburského a zároveň věčné a nerozlučné spojení Uherska s ostatními zeměmi domu rakouského.

Zároveň s přijetím *pragmatické sankce* byly v Uhřích provedeny některé *změny v státní správě*. Zejména byla nově a trvale zorganizována rada, o kterou se opíral ve správě zemské palatin (úřad palatinský byl od r. 1681 zase osazován). Tato rada, již dán název *uherské královské rady místodržitel-ské* (consilium regium locumtenentiale hungaricum), skládala se odtud z 22 radů jmenovaných a placených králem. Ač byli bráni z magnátů a šlechty, měli docela povahu královských úředníků. Předsedou místodržitel-ské rady byl ovšem palatin, jeho moc však byla mnohem menší než v dobách dřívějších. Mimo to poslán byl od počátku do schůzí královské rady místodržitel-ské německý inspektor, jednak aby kontroloval

její činnost, jednak aby tu přednášel přání panovníkova a působil v jejich smyslu na jednání rady. Protože radové byli závislí na králi, zjednal si inspektor v radě snadno veliký vliv, ano byl tu brzy osobou rozhodující. Sídlem královské rady místodržitelství, která byla stejně jako české místodržitelství nejv. úřadem správním v Uhřích, byla ještě dlouho po r. 1723 Bratislava. Teprve za Josefa II. (1783) byla přeložena do Budína. Udržela se až do r. 1848 bez podstatné změny. Jen s jejím předsedou děly se všeliké změny. Za Marie Terezie a Josefa II. nebyl totiž zase osazován *úřad palatinův* a rozhodující slovo měli v Uhřích oddaní důvěrníci dvora, namnoze cizinci (na př. zeť Marie Terezie saský kníže Albrecht). Po smrti Josefa II. byl úřad palatinův opět obnoven, ale nebýval již potom osazován nikým ze stavů uherských, nýbrž vždy jen některým členem dynastie, což trvalo do r. 1848.

Kdežto královská rada uherská již od počátku doby habsburské pozbyla někdejší své funkce jako poradní sbor, funkce ta přešla na *královskou kancelář uherskou*, resp. na dvorskou radu uherskou, která se při ní vytvořila. Tato kancelář, trvale při dvoře se zdržující a r. 1723 pevně zorganizovaná, měla podobný význam jako česká kancelář dvorská, byla jakýmsi ministerstvem pro Uhry, prostřednicí mezi dvorem a úřady uherskými. Kdežto však česká kancelář dvorská za Marie Terezie (r. 1749) byla zrušena a ustoupila společným úřadům českorakouským, kancelář uherská zůstala. Dostala se sice v značnou závislost na tajné radě vídeňské a později na státní radě, ale nezanikla, jsouc zřetelným výrazem státní samostatnosti uherské. Teprve revoluční hnutí r. 1848 smetlo dvorskou kancelář uherskou zároveň s úřadem palatinovým a s král. místodržitelskou radou uherskou.

Také starobylý nejvyšší finanční úřad uherský, *uherská komora*, silně závislá na dvorské komoře vídeňské, udržela se do r. 1848.

Všechny tyto nejvyšší úřady uherské, místodržitelství, rada, kancelář a komora, mají od počátku XVIII. stol. (a již dříve) povahu úřadů zcela královských, živel stavovský se v nich uplatňuje toliko tím, že v nich zasedají magnáti, preláti a šlechticové uherští, ovšem na králi závislí. Královské *soudy* zachovaly si i v tu dobu poněkud více nezávislosti na Vídní, ale celkem všechna ústřední správa v Uhřích je zařízena zcela podobně jako v Čechách a zemích rakouských.

Za to *zřízení komitátní* zachovalo si i v tu dobu celkem svůj starý ráz, šlechtické obce komitátní uhájily si svou bývalou moc. Správa komitátní byla r. 1723 také poněkud upra-

vena. Bylo ustanoveno, že vrchní župan má pokud možno sídliti v komitátě a sám vésti správu komitátní. S tím zřejmě souvisí zánik dědičných županství, jichž ještě koncem XVII. stol. bylo dosti mnoho. Vrchnímu županovi uloženo r. 1723 za povinnost, aby každé tři roky dal obnoviti všechno úřednictvo komitátní, magistrát, počítaje v to i podžupana, resp. od r. 1729 dva podžupany (jednoho pro správu soudní, druhého pro správu politickou). Toto obnovování komitátního magistrátu, jež se dělo volbou komitátní kongregace (zpravidla akklamací), nazývalo se, jak již víme, restaurací, slov. reštaurácia. Tříletá restaurace konávala se až do nové doby způsobem velmi pohnutým, dávajíc hojně příležitosti k známému kortešování o přední místa úřednická.

I po r. 1723 komitátní správa vynykala se téměř docela pravidelnému vlivu moci královské. Vrchní župan byl sice královským úředníkem, ale všechno ostatní úřednictvo bylo voleno komitátní šlechtou, jí odpovědno a na ní závislé. To mělo nesmírný význam. O provádění zákonů a nařízení královských a vládních rozhodovala vlastně komitátní šlechta, komitátní kongregace. Stávalo se, že královská a vládní nařízení byla úřady komitátními prostě odložena s odůvodněním, že se nesrovnávají s platnými zákony. Zkrátka všechna správa komitátů byla stále ovládána živlem stavovským, šlechtou. Marně ukládala na př. instrukce Marie Terezie z r. 1768 vrchním županům, aby jak správu komitátní, tak usnášení stavů v komitátech sami řídili v duchu zákonů, královské autority a obecného dobra. Vrchním županům nedostávalo se k tomu zpravidla ani moci, ani vůle. Snažil-li se vyhověti dvoru, zneprátelil si šlechtu; šel-li se šlechtou, byl v podezření, že smýšlí o dvoru stejně nepřátelsky jako ona. Opravdovými úředníky, byrokraty, ani takovými, jakými v tu dobu již byli krajští hejtmané v zemích českých, nestali se vrchní župané uherští nikdy.

Tento stav, špatně se srovnávající s představou svrchované moci královské, pokusil se radikálně změnit Josef II. R. 1785 prohlásil staré zřízení komitátní v Uhřích za zrušeno, sesadil vrchní župany s jejich úřadů, ponechav jim toliko titul a čestné místo v říšském sněmu. Celé Uhry rozdělil na 10 krajů n. distriktů, v jejichž čelo postavil „výkonné vrchní župany“, t. j. královské, tedy zeměpanské, komisaře s titulem tajných radů a určitě vyměřeným platem (6000 zl.). Jim byli podřízeni místožupani komitátů, kteří měli podobné postavení jako u nás krajští hejtmané, a nebyli již voleni komitátní kongregací, nýbrž jmenováni králem. Také volení ostatních úředníků komitátních šlechtickými kongregacemi přestalo,

byliť dosazování oním novým vrchním županem. Vůbec byly komitátní kongregace docela zakázány. Zdálo se, že komitátní samospráva šlechtická v Uhřích a na Slovensku je nadobro vyvrácena.

Ale stav zavedený Josefem II. dlouho se neudržel. Noví úředníci zeměpanští neměli dosti síly, aby opatřili vládě berně a rekruty, neboť stavové nebyli ochotni jich poslouchat, nýbrž všemožně jim překáželi. Nešťastně vedená válka s Turky a obecná nespokojenost s reformami Josefovými donutily císaře na konci jeho života k ústupu. Svolal komitátní kongregace, aby ústavním způsobem opatřily mu daně i rekruty, a sám také r. 1790 obnovil staré komitátní zřízení úplně. Komitátní samospráva šlechtická přečkala v Uhřích i pozdější policejní absolutismus bez podstatné újmy. Ano, když na konci doby předbřeznové počal se v Uhřích vzrůstat nový ruch politický, komitáty staly se nejmocnější oporou moderních snah. Osobovaly si namnoze práva říšského sněmu; uskutečnily nejednu reformu ústavní dříve, než zákonným způsobem byla usnesena, a vláda neměla možnost tomu zabránit. Proto uchýlila se k podobnému prostředku jako kdysi Josef II. Skoro v polovině komitátů dosadila zvláštní vládní komisaře neb administrátory státem placené, zbavivši nedbalé nebo nedosti povolné vrchní župany jejich míst. Tito administrátoři sídlili v komitátě a opravdově se starali o jeho správu, což vrchní županí nečinili; zároveň však všemi prostředky potírali opoziční hnutí, neostýchajíce se užívati třeba násilí. Tento útok na samosprávu komitátní vzbudil u opozičních stavů uherských mocný odpor, ale ti z nich, kdo horovali pro moderní ústavnost po způsobu západoevropském, odvraceli se od komitátů, spatřujíce v nich přežitek doby feudální a překážku žádoucí ústavní reformy. Hlásali, že svrchovanost státní náleží celému národu, nikoli jeho částem, všemu lidu, ne jenom šlechtě.¹⁾ Tento druhý směr nepříznivý komitátům nabyt r. 1848 vrchu. Ústavními zákony uherskými z března r. 1848 staré zřízení komitátní bylo proměněno velmi pronikavě. Dosavadní úřady komitátní sice ponechány, ale podřízeny stálému výboru komitátnímu, volenému komitátní kongregací. A kongregace přestavše býti shromážděním a zastu-

¹⁾ Nejen theoretické úvahy, nýbrž i skutečné nedostatky komitátní samosprávy podporovaly asi tyto názory. „Na generální kongregaci komitátu vážil totiž hlas nejchudšího šlechtice stejně jako hlas největšího; tu pak bohatí patroni nemeškali za nemírné jídlo a pití kupovati hlasy chudých..., hlasy šlechtických sedláků dosti četných, kteří zhusta neuměli ani čísti ani psáti a postrádali také pravého zájmu a dostatečné vědomosti ve věcech veřejných. Pak ovšem docházelo také ke krvavým excesům šlechtické luzy“ (Rieger, Drob. spisy II. 414).

pitelstvem toliko šlechty komitátní, přetvořily se na shromáždění nebo zastupitelstva všeho obyvatelstva, a to tím způsobem, že se obcím komitátu dalo právo vysílati do nich své zástupce. Samosprávě komitátní měl se tak dáti základ mnohem širší.

Brzkým vítězstvím absolutismu zmařeno bylo uskutečnění této nové organizace komitátní a v Uhřích se pak zavádělo stejné zřízení správní jako v neuherských zemích monarchie. Od nastolení absolutismu Bachova až do vyrovnání z r. 1867 komitátního zřízení v Uhřích nebylo, Uhry a ovšem i Slovensko byly rozděleny na stejné obvody správní jako na př. Čechy (na větší kraje a malé soudní okresy) a úřady státní v těchto obvodech byly zařízeny stejně jako u nás. Teprve po vyrovnání z r. 1867 komitátní zřízení, jak bylo přetvořeno ústavou z r. 1848, zase uvedeno bylo v život. Udrželo se pak až po naše dny. Ale je zajímavé, že Uhři v posledních desetiletích sami namnoze usilovali o okleštění ne-li úplné odstranění komitátní samosprávy. Bohuš Rieger napsal o tom r. 1891: „Dnes, kdy Uhři mají svůj vlastní stát, kdy život veřejný nespravuje již vláda rakouská, nýbrž domácí, národní, tu proti všem starým tradicím většina Uhrů najednou běře za své heslo centralisaci, sestátnění správy. Chtějíť vším úsilím mocné ústřední vlády tím rychleji a neúnavněji pokračovati ve svém národním a státním díle, na ještě bezpečnější újmu těch národností, jež jsou připoutány k uherskému světu. Nezdá se jim, že by mohly přijíti doby, kdy by Uhři museli zase utíkatí se k takovým zárukám a baštám svobod zemských, jakým bývalo staré komitátní zřízení.“ Všechny pokusy o radikální reformu komitátního zřízení, jež by omezila nebo zcela odstranila komitátní samosprávu, nevedly k cíli. Jak tato komitátní samospráva na konec vpravdě vypadala, je dosud v živé paměti.

Seznámivše se s nejdůležitějšími změnami ve státním zřízení uherském, jež se udály od konce XVII. stol., rádi bychom věděli, jaký vliv měly tyto změny na vývoj poměrů jazykových a zejména jaké bylo v tom období postavení slovenštiny ve veřejném životě uherském. To vše sice není dosud náležitě prozkoumáno, ale přece již dosti dobře víme, jaké tyto poměry byly ve druhé polovici XVIII. stol. (poučil nás o tom Rapant v Průdech VI. 1922). V tu dobu vládne ve veřejném životě uherském latina, snad ještě více než v době předchozí. Mimo královskou komoru a úřady jí podřízené, kde je úřední řečí němčina, užívají všechny úřady řeči latinské. Styk mezi královskou radou uherskou a stolicemi je latinský a také stolice si dopisují mezi sebou latinsky. Latina je však (aspoň na

Slovensku) též vnitřní úřední řeči stolic a jednací řeči stoličnických shromáždění. Národní jazyk (na Slovensku slovenský) ozývá se tu jen výjimečně, hlavně ve styku s osobami latiny neznalými, ve vyhláškách určených též lidu, ve výsleších stran a výpovědích svědků. Ve městech užívá se na Slovensku vedle latiny v jednání úředním jazyka německého, a to i tam, kde v obyvatelstvu má převahu živel slovenský. Slovenština i maďarština asi sotva kde pronikly větší měrou do městského úřadování. Městské písemnosti bratislavské z té doby jsou toliko latinské a německé.

Ač zásadně postavení všech národních jazyků vedle latiny je stejné, přece maďarština nabývá mezi nimi přednosti, která má zatím ovšem jen theoretický význam. Protože maďarsky hovořícího obyvatelstva bylo poměrně nejvíce¹⁾ a hlavně převážná většina uherského zemanstva byla maďarská, vystupuje tu a tam maďarština jako druhý jazyk zemský nebo státní, ač o tom není zákonného ustanovení. Otvírání sněmu v horní a dolní tabuli děje se maďarsky a také uvítací pozdravy obou tabulí jsou maďarské. Předkládá se sněmu královské předlohy latinsky, shrnuje dv. kancléř jejich obsah stručně po maďarsku. A když kancléř přichází na sněm jako královský komisař k volbě strážce koruny, vítají ho maďarsky. Ostatně všechno jednání na sněmu je latinské.

Úspěšné centralizační snahy vídeňského dvora zjednávají však proti latině i maďarštině v životě veřejném vždy větší platnost němčině. Dvorská komora uherská a úřady jí podřízené, jakožto úřady jenom na panovníkovi závislé, úřadují německy. Německá řeč je také úřední řečí vojska, jež němčinu užívá i ve styku se stolicemi a také od nich často dostává dopisy německé. Vyučování němčině na školách věnuje se zvýšená péče. Tak se znenáhla stává němčina vedle latiny prakticky druhou řečí zemskou, zatlačující ostatní jazyky národní (i maďarštinu).

Tento vývoj pokusil se uspišit cís. Josef II. V dubnu 1784 nařídil královské kanceláři uherské, aby do všech svých zápisů a do korespondence s jinými úřady, také stoličnickými, postupně místo latiny zavedla němčinu, a zároveň rozhodl, že budoucně nikdo nebude připuštěn do žádného světského ani církevního úřadu, nebude-li umět německy. Marně tomu odporoval uherský kancléř Esterházy, namítaje, že spíše bylo by možno zavést za úřední řeč maďarštinu, protože lidí ma-

¹⁾ Počítá se, že r. 1787 bylo v Uhřích se Sedmihradskem 8 milionů obyvatel, z čehož bylo 29% Maďarů. K r. 1809 počet uherského obyvatelstva odhaduje se na 10 milionů, z čehož Maďarů byly asi 3 miliony (Rapant v Průdech VI., 624).

ďarsky hovořících je v Uhřích poměrně nejvíce a hlavně zemané, kteří zastávají úřady, skoro všichni umějí maďarsky. Císař setrval na svém. Jeho nařízení bylo v květnu 1784 vyhlášeno a také se hned začalo provádět přes protesty uherské veřejnosti a zejm. uherských stolic, jež se proti císařskému nařízení horlivě zastávaly latiny a jen někde projevovaly názor, kdyby se latina opravdu měla odstranit, že by lépe bylo zavést maďarštinu než němčinu. Koncem r. 1785 bylo stolicím i městům výslovně nařízeno, že jak ve svém vnitřním úřadování, tak ve svých zprávách na vyšší místa mají užívat němčiny. A opravdu rokem 1787 počínajíc německé úřadování celkem všude bylo zavedeno: zápisy stoliční vedly se německy a německy se dopisovalo jiným úřadům, hlavně král. komisařům a král. radě. Němčina stala se tak v celých Uhřích a také na Slovensku vlastním jazykem úředním. Postavení toho dosáhla však jen na útraty latiny, neboť národní jazyky zachovaly si vedle ní své dřívější místo v životě úředním.

Úspěch, jehož se takto v Uhřích domohla úřední řeč německá, nebyl ovšem trvalý. Umělé zavádění němčiny podnítilo prudký odpor ve šlechtě uherské a probudilo v ní silné národní vědomí, jehož v ní dotud nebylo. Protože to nabylo osudného významu také pro Slováky a nepřímě dalo podnět *k národnímu a politickému hnutí slovenskému ve stol. XIX.*, třeba o tom na konec povědět několik slov.

Uherské dějiny až do stol. XIX. odrážejí se ostře od dějin českých nedostatkem národní myšlenky, národního vědomí. Nenacházíme tu nic, co by se mohlo srovnávat s českým Dalimilem, s vroucím národním cítěním husitských Čechů, s dojemnou láskou Stránského a Komenského k pokořenému národu nebo s vášnivou nenávisťí jesuity Balbína k jeho vrahům. Šlechta uherská jeví sice velmi silné vědomí stavovské a politické, ale vědomí národního nemá, měšťanstvo uherské je národnostně smíšené a lid je politicky bezprávný a národně neuvědomělý. Tato národní bezbarvosť uherských dějin zračí se výrazně v tom, že se v Uhřích mnohem déle a více užívá jazyka latinského v literatuře i v úředních písemnostech. V dějepisném písemnictví uherském je na př. latinský jazyk až do stol. XVIII. pravidlem, maďarský vzácnou výjimkou (a to se objevuje spíše jen v memoirech). Úřední řeči úřadů stavovských i královských, ano i sněmu je, jak jsme viděli, rovněž latina. Proto je tak nesnadno určovat národnost historických osobností uherských, rozeznati na př. v uherské šlechtě Slováka od Maďara, proto také nelze až do stol. XIX. mluvit o národnostním útisku národů nemaďarských, o maďarisaci. Uherské dějiny do té doby neznají takřka otázku národnostní.

To se mění koncem XVIII. stol. germanisačními snahami vídeňského dvora. Soustavné zavádění němčiny v Uhřích za Josefa II. probudilo zřetelný odpor uherské šlechty proti všemu německému. Odtud pak rodilo se v ní národní sebevědomí, cit pro domácí jazyk. A tu právě nabylo velikého významu, že mezi domácími nebo národními jazyky uherskými již před tím domohla se aspoň theoreticky přednostního postavení maďarština a že i šlechta nemaďarská uměla maďarsky a patrně ráda maďarštiny užívala. Tím se stalo, že národnostní hnutí ve šlechtě, vzbuzené odporem proti němčině, dostalo brzy zcela určitý směr, nabylo rázu maďarského. Dosavadní národnostní bezbarvosť uherské šlechty ustoupila silnému národnímu vědomí a vědomí to bylo maďarské. Šlechta slovenská, nemajíc vlastních národních tradic, byla stržena tímto hnutím, pomadařštila se.

Slováky tedy národní hnutí, vzbuzené josefinskou germanisací, připravilo o jejich šlechtu skoro docela. Nadto však těžce jim ublížilo tím, že národně probuzení Maďari takřka od počátku snažili se svou národnost povznést nejen odstraněním latiny z veřejného života, nýbrž i potlačováním národnosti nemaďarských. Již zákonem z r. 1839 byla maďarština prohlášena za řeč vládní, všechny matriky nařizeno do tří let vésti jenom jazykem maďarským a všem kněžím kteréhokoli vyznání uloženo zjednat si znalost jazyka maďarského. A v potomních letech se tyto předpisy ještě zostřovaly. Tato příkrá maďarisace zasáhla velmi citelně také Slováky. Kdežto však slovenská šlechta dala se prostě unášeti maďarisací proudem, někteří vůdcové z lidu postavili se mu na odpor.

Za revolučního hnutí r. 1848 vystoupili již na veřejnost s programem velmi odvážným. Na slovenském táboře, jenž se konal 10. května 1848 v Liptovském sv. Mikuláši, přijata byla jednomyslně petice, zahrnující v sobě tyto hlavní požadavky slovenského lidu:

1. Všeobecný sněm pro bratrské národy uherské, v němž by každý poslanec mluvil jazykem rodným.
2. Zvláštní sněmy zemské podle národnosti.
3. Právo užívati rodného jazyka při všech veřejných poradách a při soudech.
4. Zavedení jazyka slovenského do škol obecných, středních, do seminářů kněžských a učitelských; založení slovenské university.
5. Slovenská národní garda se slovenským velením.

Z těchto požadavků nejdůležitější a nejdůležitější byl požadavek zvláštních sněmů zemských podle národnosti, tedy

také zvláštního zemského sněmu slovenského, neboť to byla by bývala úplná novota, nemající opory v dosavadním dějinném vývoji Slovenska, ale odůvodněná toliko vůlí Slováků zjednatí svému národu možnost vlastního života politického. Proti tomuto programu postavili se politikové maďarští s veškerou rozhodností. Bylo jasno, že od Maďarů nedosáhnou Slováci jejich splnění. Jejich vůdcové pokoušeli se tedy domoci se ho pomocí Vídně. Na jaře 1849 podali o tom pamětní spis mladému císaři Františku Josefovi, v létě toho roku ministru Bachovi; žádali zřízení autonomního Slovenska, utvoření samostatné země korunní ze stolic slovenských. Ale vše bez účinku. Autonomie nedosáhli a bachovský absolutismus dolehl na ně stejně jako na Maďary a na Čechy. Dosavadní maďarisace byla vystřídána na čas germanisací, kterou oslazovalo poněkud zlepšení státní správy. Místo starých komitátů zavedeny byly v Uhřích velké kraje neb okresy, z nichž dva (Košice a Prešpurk) byly skoro docela slovenské; místo hrubých a nevzdělaných úředníků stoličnických, vzdělanější a spravedlivější úřednictvo přivedeno z neuherských zemí rakouského mocnářství. Ale to bylo vše.

Pád Bachova absolutismu, vydání diplomu říjnového a úsilí jím podnícené o přetvoření monarchie habsburské na základech theorie o historicko-politických individualitách dodaly teprve Slovákům odvahu k vyhlášení vlastního politického programu. V červnu 1861 shodli se v Turč. sv. Martině o pamětním spise k uherskému sněmu, jež sami nazvali *memorandum*. Toto památné memorandum žádá důrazně, 1. aby zákonem rozhodně byla uznána vlastní osobitost národa slovenského; 2. aby se zřídilo hornouherské slovenské území (hornouherské slovenské okolie), jež by zahrnovalo celou oblast slovenského národa; 3. aby se v tomto území jazyk slovenský uznal za jediný jazyk veřejný a občanský, církevní, školský a soudní; 4. aby založena byla slovenská akademie právnická. Sněm uherský ovšem toto memorandum zamítl. A jestliže v první polovině let šedesátých, pokud otázka státoprávního postavení Uherska v monarchii habsburské nebyla rozřešena, Slováci požívali poměrné svobody, vyrovnáním z r. 1867 byli vydáni docela na pospas Maďarům. Politické programy slovenské z r. 1848 a 1861, jejichž společným jádrem byl požadavek autonomního Slovenska v rámci státu uherského, zdály se nadobro odbyty a samo trvání národnosti slovenské jevílo se vážně ohroženo.

Strašná válka, jež takřka celý svět zaplavila mořem utrpení a hrůzy, změnila úplně postavení Slovenska. Tisíciletý jeho svazek s říší uherskou je přerván nadobro a navždy. Slovensko

osvobozené ze jha maďarského stalo se svobodnou a rovnocennou součástí naší republiky, jistě na prospěch nás i svůj. Jeho dějiny splývají v jedno s dějinami českými, jimž se tím dostane velikého obohacení. Doufejme, že společná naše pout bude provázena štěstím větším, než nám bylo údělem v minulosti, a že spojení a svobodní osvědčíme tolik životní síly, tolik oddanosti k velikým ideálům lidstva, jako jsme osvědčovali v dobách svého rozdělení a poroby.

Literatura.

Většího, samostatného, vědecky založeného spisu o dějinách slovenských v celku dosud není. Zcela stručné jejich přehledy najdou se v těchto spisech a spiscích: *Scotus Viator* (Seton Watson): Racial problems in Hungary 1910; český překlad J. Úlehly: Národnostní otázka v Uhrách 1913. — *J. Botta*: Povšechné dějiny Slovenska (ve Slovenské čítance 1910, str. 61—85); Krátká historia Slovákov (1914). — *E. Denis*: Les Slovaques 1917 (č. překlad J. Vančury: Slováci 1919). — *K. Káral*: Rozhled po dějinách Slovenska (Za vzděláním, sv. 107), 1918; Slovensko v české škole 1918. — *St. Klíma*, Slovensko, obraz jeho minulosti a přítomnosti 1919.

Všechny tyto stručné přehledy slovenských dějin podávají jen hlavní data dějin vnějších a nevšímají si skoro vůbec ústavního vývoje Slovenska. Skoro docela bez významu pro ústavní dějiny slovenské je maďarský spisek *Jul. Osvátha*, jehož slovenský překlad s názvem: Stredoveke pravne ustanovizne na Slovensku vyd. Fr. Hromada v Prešově 1922, jednak proto, že je to jen nepřehledný a nejasný výtah z maďarských spisů, nepokoušející se vystihnouti odchylky vývoje slovenského, hlavně však, že vůbec nejedná o právu veřejném, nýbrž jen o institucích práva soukromého. Za to vynikající cenu pro studium dějin slovenských vůbec, a zvláště také jejich složky ústavní, má článek *V. Chaloupeckého*, Československé dějiny (v Pekařově Česk. čas. hist. 1922). Spisovatel tu zajímavě vyšetřuje společné rysy dějin českých a slovenských a nejdůležitější z nich nachází právě v oboru dějin ústavních a právních, o nichž podává mnoho cenných a důležitých postřehů. Jeho velmi poučná a nabádavá práce jest ovšem jen programový, s určitého hlediska psaný, náčrt, který nemohl a nechtěl podati soustavného výkladu o ústavním vývoji Slovenska.

Pro podrobnější poučení o něm dlužno se uchýlit ke spisům jednajícím o dějinách uherských. Pokud jde o zpracování *všeobecných* dějin uherských, buďtež uvedeny: *Fr. Sasínek*, Stručný dejepis Uhorska, 3 díly v l. 1912—3. (Zasloužilý slovenský historik přednáší tu namnoze své vlastní názory, většinou velmi fantastické, ale podává i leccos pozoruhodného o účasti slovenského živlu v uherských dějinách; vypravuje toliko dějiny vnější, nevšímáje si poměrů vnitřních, zvl. ústavních.) — *Fessler-Klein*, Geschichte von Ungarn, 5 sv. 1877. — *Ed. Sayous*, Histoire generale des Hongrois (rok neudán, vyšlo před 1910). — *Szekfü*, Der Staat Ungarn, eine Geschichtsstudie (1918) spis žurnalisticky založený nepodává mnoho věcného poučení).

O *ústavních* dějinách uherských dobře poučují dvě novější díla uherská, přeložená do němčiny: *Timon-Schiller*, Ungarische Verfassungsgeschichte und Rechtsgeschichte, Berlin 1904, 2. vyd. 1909 (veliké a přes některé nedostatky velmi cenné dílo jedná jen o době do poč. XVII. stol.). — *H. Marczali*, Ungarische Verfassungsgeschichte 1910 (stručnější, povšechnější, jde až do nové doby; též Marczaliův spis Ungarisches Verfassungsrecht 1911 zabíhá do historie ústavy).

V české literatuře máme výbornou práci *K. Kadlece*, Uherské ústavní dějiny 1907 (Otisk z Ottova Sl. nauč.; stručný i hutný přehled psaný s dokonalou znalostí předmětu i příslušné literatury). Z ostatních spisů téhož autora jsou pro náš předmět důležité knihy: Z ústavního vývoje habsbur-

ského mocnářství 1912 (Sbírka předn. a rozprav) a Dějiny veřejného práva ve střední Evropě, 2. vyd. 1921. — V rámci dějin československých soustavně si všímá dějin slovenských i uherských, zvl. ústavních, *Jos. Pekař*, Dějiny československé 1921 (učebnice pro nejv. třídy středních škol).

Důležitou, pro nás skoro nejdůležitější, stránkou uherského zřízení státního, totiž zřízením komitátním, zabývají se také s hlediska historického dvě znamenité práce *Boh. Riegra*: O samosprávě v Uhrách 1891 (v Osvětě a znova v Drobn. spisech II., 1915) a O samosprávě v Uhrách a ve Švýcarsku 1899 (znova v Drobn. spisech II.). Konkretní doklady k dějinám komitátního zřízení na Slovensku podává *J. Hájný*, O komitátnom sriadení v Turčianskej stolici 16 až 18 stol. 1922 (Česk. časopis historický). Jiné stránky ústavních dějin uherských se týká stať *Em. Stodoly*, Dějiny poddanstva v Uhrách (Právní obzor 1919; podle maďarského spisu Acsadyho z r. 1906).

K jednotlivým oddílům uvádím ještě tyto zvláštní práce, hlavně novější a nejnovější: K I. a II. kapitole: *Czambel*, Príspevky k dějinám jazyka slovenského 1887; Slováci a ich řeč 1903; Slovenská řeč a jej místo v rodine slov. jazyka 1906. — *L. Niederle*, Pravěk Slovenska (v Slovenské čítance); Slovenské starožitnosti II. a III. — *V. Novotný*, Z dějin československých, Brno 1921. — *J. Škultéty*, Osudy Slovenska a slovenskej řeči po zaniknutí Velké Moravy, 1922 (Slovenské Pohľady, roč. 38). — *V. Chaloupecký*, K nejstarším dějinám Bratislavy, 1922 (Sborník filozofickej fakulty univ. Komenského v Bratislave, roč. I., č. 9); Staré Slovensko, 1923 (týž Sborník, roč. II., č. 13; rozsáhlá, vědecky velmi cenná práce, již jsem mohl aspoň z části užít v kartáčových otiscích); „Sv. Svorad“, 1922 (Prudy VI).

Ke kapitole III.: *J. Susta*, Dvě knihy dějin českých, 2 svazky, 1917 a 1919. — *V. Novotný*, Z dějin československých 1921 (tam všechna literatura o Matúši Cákovi, Janu Jiskrovi a husitech na Slovensku).

Ke kapitole IV.: *M. Szilávik*, Die Reformation in Ungarn, Dissert. Halle 1884. — *Ján Slávik*, Dějiny zvolenského evangelického a v. bratrstva a seniorátu, B. Štiavnica 1921. — *K. Krofta*, Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l. 1526—1848, 1917 (v Osvětě, též otisk).

Ke kapitole V.: *J. Vlček*, Literatura na Slovensku 1881; Dějiny literatury slovenskej 1890; Slovensko od reakce Bachovy do zrušení „Maticy Slovenské“ 1913 (Český čtenář, roč. V., sv. 3). — *Jul. Botto*, Slováci, vývin ich národného povedomia, 2 sv., Martin 1906 a 1900; 2. nezm. vyd. 1923. — *K. Medvecký*, Církevní pomery katolíckých Slovákov v niekdajšom Uhorsku, Ružomberk 1920. — *M. Hodža*, Československý rozkol, Martin 1920. — *J. Škultéty*, Stodvadsatpäť rokov zo slovenského života 1790—1914, Martin 1920. — *Al. Pražák*, Dějiny spisovné slovenštiny, Praha 1922. — *D. Rapant*, Príspevky k rečovym pomerom v Uhorsku v dobe pred r. 1790 (Prudy VI) 1922.

OBSAH:

	Str.
<i>Připomenutí</i>	3
<i>Úvod</i>	5
I. Slovensko před spojením s Uhrami	8
II. Nejstarší státní zřízení uherské	13
III. Proměna společenských a ústavních poměrů v Uhrách a na Slovensku v posledních stoletích středověku (do r. 1526)	22
a) Poměry společenské 22—28. — b) Komitátní zřízení a ústřední správa 28—34. — c) Počátky stavů zemských. Zemské sněmy a sjezdy komitátní 34—42. — d) Vnější osudy Slovenska 42—45.	
IV. První období habsburské vlády (1526—1687). Slovensko jádrem habsburských Uher. Rozvoj stavovských práv	46
V. Od vypuzení Turků z Uher a vítězství dynastie nad stavy do osvobození Slovenska od panství maďarského (1687—1918)	58

SEMINÁRNÍ
Hist.-práv.



KNIHOVNA
oddělení